

Cahiliye Arapları Namazı (Salât) Biliyorlardı

Jahiliyyah Arabs Knew the Prayer (Salât)

Muhammet Hanefi Palabıyık

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Prof. Dr., Ataturk University Faculty of Theology, Department of Islamic History
Erzurum / Turkey
hanefim@yahoo.com
orcid.org/0000-0001-7173-152X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi: 30 Nisan 2020 / **Date Received:** 30 April 2020

Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2020 / **Date Accepted:** 27 May 2020

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2020 / **Date Published:** 30 June 2020

Yayın Sezonu: Haziran 2020 / **Pub Date Season:** June 2020

Atıf: Palabıyık, Muhammet Hanefi. "Cahiliye Arapları Namazı (Salât) Biliyorlardı". *Akademik Siyer Dergisi* 2 (Haziran 2020), 2-35.

Citation: Palabıyık, Muhammet Hanefi. "Jahiliyyah Arabs Knew the Prayer (Salât)". *Journal of Academic Sirah* 2 (June 2020), 2-35.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Copyright © Published by KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

KSU Sirah Researches Application and Research Center

Kahramanmaraş 46100 Turkey

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İslam öncesi Cahiliye Araplarının bilhassa Mekkelilerin ibadet dünyası hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. Bu nedenle konu, birçok açıdan olduğu gibi delalet ve mahiyet bakımından da tartışılmaktadır. Bu çalışmanın konusu, İslam öncesi Arapların namaz kılıp kılmadıkları veya bildikleri/kıldıkları namazın mahiyeti veya onlarda namaz karşılığı olabilecek herhangi bir ibadetin olup olmadığı değildir. Yine bu çalışma Arapların bildikleri ama yapmadıkları bu ibadetin/namazın, nasıl olduğu hakkında herhangi bir iddia serdetmemektedir. Bu çalışmada sadece İslam öncesi Araplarının “namaz/salât” diye bir ibadeti bilip bilmedikleri tartışılmıştır. Kanaatimiz, Cahiliye Dönemi Araplarının namazı bildiği ve hem de onu bir ibadet biçimi olarak bildikleri yönündedir. Bu çalışma, onların Hz. İbrahim’den (a) itibaren o coğrafyada devam eden veya yapılmayan/unutulan birçok adetten/ibadetten birinin de “namaz” olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Konuyla ilgili çok sayıdaki ayet, rivâyet ile erken ve muahhar kaynaklara yansıyan bilgiler mevcuttur. Tabii ki, Kur’an’ın talimatları ve Resulullah’ın sünnetleri ile namazın belli bir biçimde başladığı, geliştiği ve Resulullah döneminde bugünkü son şeklini almış olduğu bilinmektedir. Ancak bu çalışma, İslam öncesi dönemdeki namazı tespit etmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Arap, Cahiliye, İslam Öncesi, Namaz.

Abstract

There is not much information about the world of worship of pre-Islamic Jahiliyyah Arabs especially Meccans. Therefore, the issue is discussed in terms of signification and nature as well as in many respects. Here, it is not investigated whether the pre-Islamic Arabs performed the prayer, or the nature of the prayer they performed or knew, or whether there was any prayer that could be equivalent among them. This study does not make any claims about how this worship/prayer the Arabs knew but did not do. In this study, it was discussed whether only the pre-Islamic Jahiliyyah Arabs knew a prayer called “salât”. Our opinion is that prayer is known by Jahiliyyah Arabs and they also know it as a form of worship. This study reveals that one of many practices/worship that continue or are forgotten in that geography is “prayer” (salât) since Prophet Ibrahim. There are many verses, narrations and information reflected in the early and beneficial sources about this issue. Of course, with the instructions of the Qur’an and the sunnah of the Messenger of Allah, it is known that prayer started, developed and took its final form in Prophet Muhammad. However, this study attempts to detect the prayer on the pre-Islamic period.

Keywords: Sirah, Arab, Jahiliyyah, Pre-Islamic, Prayer.

Giriş

Bu çalışma, İslam öncesi¹ Arap toplumunda, dinî gelenekler ve ritüeller arasında günümüzde bilindiği ve uygulandığı şekliyle değilse de bir ibadet olarak “salât”ın mevcudiyetini ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır. Buradaki temel problemler ve onlara cevaplarım dolayısıyla hipotezlerim şunlardır:

- Kur’an-ı Kerim’de namaz, detaylı olarak tarif edilmemiştir. Çünkü muhatapları/Araplar bunun detayını biliyorlardı. Allah “namazı kılın” diye emretmiş, Resulullah ve müminler de namazı kılmaya başlamışlardır.

- Kur’an-ı Kerim’de namaz dışında diğer önemli ibadetlerden sayılan oruç ve hacca ilgili düzeltmeler/düzenlemeler geldiği halde namazla ilgili olarak herhangi bir düzeltme/düzenleme ayetlerde yer almamıştır. Çünkü muhatapların/müminlerin bilgisi bu ibadeti yerine getirmek için yetiyordu.

- Yeni bir “din” ve “tanrı” algısı geldiği için, buna bağlı olarak da belli yeniliklerin olması muhtemeldi. Ancak bunlar, namazın bilinmediğine değil, içeriğine, belki kısmen de biçimine/formuna müdahale ederek uyarlandığına yorumlanabilir. Bu anlamda namazın beş vakit olması, rekât sayıları ve namazda okunacak sure ve duaları örnek verebiliriz.

- Buna göre, namazın ilk defa emrediliyor olduğunu gösterdiği iddia edilen rivâyetler, tekrardan düşünülmesi ve yorumlanmalıdır.

Özetle söyleyecek olursak, İslami literatürde Cahiliye Araplarının kıyam, rükû ve secdeden müteşekkil bir salât/namaz² geleneğine sahip olup olmadıkları, belli şekil ve kaideleri olan bir namaz ibadetini eda edip etmedikleri tartışma konusu olmuştur.³ Müşriklerin bugünkü anlamda

¹ İlk resulden Hz. Muhammed’e (s) kadar gelen süreçte, Allah tarafından insanlara gönderilen bütün dinler tektir ve ortak adı İslam’dır. Bk. Âl-i İmrân 3/19, 83, 85; el-Mâide 5/3; En’âm 6/125, 153, 161 vb. Ancak bizim burada “İslam öncesi” ve “İslam sonrası” kullanımları ile kast ettiğimiz, “Resulullah’ın risaleti öncesi/sonrası dönemi”, “Resulullah’ın risaleti öncesi/sonrası Arapları” anlamındadır. Metinde yer yer aynı anlamda “Cahiliye Arapları” ifadesi de kullanılmıştır. Yaygın olmakla beraber “Cahiliye” ifadesini daha az kullanmayı tercih etmemizin sebebi, “cahiliyenin” her dönem ve her bölgede yaşanmış ve halen devam ediyor olabileceğinin göz ardı edilmesini ve sadece Hz. Muhammed öncesi döneme hasredilmesini engellemek içindir.

² Kur’an’da en çok zikredilen kavramlar arasında yer alan “salât” kelimesi, genel olarak “dua, tapınma, ibadet, rahmet, istiğfar, bağışlanma dileme, yardım etme, ibadethane/tapınak ve namaz kılma” gibi farklı anlamlara gelmektedir. Bk. Mesut Okumuş, “Semantik ve Analitik Açıdan Kur’an’da “Salât” Kavramı”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 10; Mehmet Okuyan, *Kuran-ı Kerim’de Çok Anlamlılık* (İstanbul: Düşün Yay., 2013), 397-401; Cahit Karaalp, *Türkçe Meallerde Kavram Çevirileri Sorunu: Salat Kavramı Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 205-395. Ünsal, erken dönem Mekki ayetlerde geçen ve “ilahi davetten yüz çevirme ve şirk inancında direnme” anlamına gelen “tevilla” fiiline karşılık “sallâ” fiilinin “tevhid inancını benimseme ve ilahi davete yönelme” anlamında kullanıldığını iddia etmektedir. Bk. Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016), 387-391.

³ Bu tartışmalar ve Cahiliye Arapları arasında mefhum olarak namazın bilindiğine, belirli vakit ve biçimlerde uygulama alanı bulduğuna dair tafsilatlı bilgi için bk. Cevad Ali, *Cahiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, çev. Muammer Bayraktutar (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 15-25; Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi* (İstanbul: Kuba Yay., 1997), 15/490-502; Mehmet Azimli, *Cahiliyye’yi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 87-93. İslam öncesi Hicaz-Arap toplumunda tevhid dininin etkilerinin ve bazı ibadet türlerinin kısmen şekil ve mahiyet değiştirerek de olsa devam ettiği, *hanîf* veya *râki* diye isimlendirilen bazı kimselerin

namaz kıldıklarına dair açık bir rivâyet/delil bulunmasa da Kur'an'da bütün peygamberlere namaz kılmalarının emredildiği, peygamberler ve ümmetlerinin salâtı ikâme ettikleri,⁴ sonraki nesillerin namazı terk edip şehvetlerinin peşine düştükleri,⁵ namaza yabancı olmayan müşrik Arapların⁶ ise bir kısmının ibadet etmediği/namaz kılmadığı ve bundan ötürü kınandıkları,⁷ bir kısmının ise ibadetlerinde/salâtlarında gafil oldukları⁸ belirtilmektedir. Bütün bunları düşünerek Cahiliye Dönemi'nde namazın nasıl ve ne şekilde olduğu ortaya konulmalıdır. Bu çalışmada bu konulardan bir kısmı ele alınacaktır.

Öncelikle metodolojik birtakım hususlara temas etmek istiyorum. Akademik araştırmalara konu edilen birçok problem, sosyal bilimler açısından şöyle bir durumla karşı karşıya kalmaya mahkûmdur: Araştırmacı daha çalışmanın başlangıcında öne sürdüğü hipotezlerini/temellendirmelerini, aslında belli bir 'ön kabul/ön yargıya'ya bağlı olarak yapmaktadır. Araştırmacı eğer konu hakkında birtakım önbilgilere sahipse, yani bir hipotezi varsa sürdürdüğü ve temellendirmeye çalıştığı hipotezini/araştırmasını buna göre yapmaktadır. Aksi takdirde eğer herhangi bir hipotezi yok ve önüne ne çıkarsa ona uygun olarak sonuçları değerlendirecekse geriye dönerek oluşturacağı önermelerini ve çalışmasının temellendirmesini de buna göre yaparak, gerekli kabul veya retlerde bulunarak belli bir sonuca varacaktır. Sonuçta, başlangıçta problem hakkında bilgi sahibi olan ile sonradan bilgilenecek bir kanaate ulaşan kişiler, aynı şeyi yapmaktadır, yani akademik araştırmanın kaderi budur. Kanaatimce bu tutumların yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak çalışmanın sonunda başlangıçtaki hipotezlerin veya ön kabullerin doğrulanması veya yanlışlanmasına/doğru olabileceğine veya yanlış olabileceğine açık olunmalı ve ne olursa olsun çıkan sonucu kabullenmenin bilimsel tavır olduğu unutulmamalıdır. Yani başlangıçtaki önermelerimizin hangilerinin doğrulandığı ve hangilerinin yanlışlandığı açıkça ve dürüstlikle ortaya konmalıdır. Aksi halde ön yargılar/ön kabuller

Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıkları, ruku' ve secde yaptıkları ifade edilmektedir. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 171; Muhammed b. Mükrim el-Efrîkî, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 8/133; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990), 2/211-243, 298-299; Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994), 5273; Nu'mân el-Cârim, *Edyânü'l-Arab fi'l-cahiliyye* (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1923), 71; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin), 6/337, 473; H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi* (Ankara: TDV Yay., 1997), 27-29; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2006), 32/350-351. Arapların İslâm'ın gelişinden önce namazı bilmediklerini söylemeye çalışıyorsa da, bunu kılmadıkları şeklinde seslendiren ve konuyu ülkemizde en derinlemesine ele alan araştırma eseri olarak Bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?: Hz. Peygamber (sav) ve Namaz* (İstanbul: Hikav Yay., 2018).

⁴ Geçmiş milletlerde olduğu gibi nüzul döneminde de salâtın nasıl ifa/ikame edileceği, Kur'an'ın hiçbir yerinde (kıyâm, rükû ve sücud dışında) bütün ayrıntılarıyla tasvir edilmemiş ve kati şekilde kaidelere de bağlanmamıştır. Bk. Okumuş, s. 16. Hz. Peygamber'in çağdaşı Yahudi ve Hristiyanların rükû ve secde ettiklerine dair bilgi için bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Kesf ve'l-beyân*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2002), 4/350; Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, thk. Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 9/503.

⁵ Meryem 10/31, 55, 59; Yûnus 10/87; İbrâhîm 14/40; el-Enbiyâ 21/73; el-Mâide 5/12; Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 87-88.

⁶ Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, 30-31.

⁷ el-Müddessir 74/43; el-Meâric 70/22-23.

⁸ el-Mâ'ûn 107/5; Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 89-90.

ispatlanma yoluna gidilmekte, araştırma bu kurguya göre yürütülmekte ve önceden tespit edilmiş bir kanaat, sonuç olarak ortaya konmaktadır.

İlahiyat çalışmalarında dikkatimizi çeken bir diğer konu da ön kabullerimiz kadar -hatta daha yüksek oranda- rivâyetlerin/belgelerin de ayetlerin şekillendirmesini ve anlaşılmasını yönlendirmesidir. Biraz da insan zihni ve hafızası için kaçınılmaz olan bu durum, birçok konunun ihtilafı kalmasının da biricik sebebi olarak görünmektedir. Bu durumun en iyi örneklerinden birini, Allah Resulü'ne isnat edilen mucizelerin oluşturduğu söylenebilir. Hâlihazırda takdim edilmeye çalışılan konunun da kısmen asıl delili, Kur'an ayetleridir. Konunun bu açıdan müdellel olduğu ve ispatı hususunda ayetlerin yeterli derecede açık delil sundukları kanaatindeyim. Bana göre bunu, yani ayetlerin delaletini, tarihî ve rivâyete bağlı metinlerde yer alan diğer deliller de -bizatihi önemli olmaları göz ardı edilmemekle birlikte- desteklemekte ve olayın anlaşılmasını sağlamaktadır. Aksi açıdan bakıldığında ise, konumuzla ilgili ayetler diğer birçok ayet gibi farklı hususlara temas etmekte ve asla Resulullah'tan önce böyle bir ibadetten bahsetmemektedir. Böyle olunca da iddia edildiği gibi olayın Kur'ânî delili, tabîi olarak ortadan kalkmakta, bu durumda da tarihî ve rivâyete bağlı metinlerin ise önemleri azalmaktadır. Veya tam tersine ayetler rivâyetlerin ışığında anlaşılacak zorunda bırakılmakta ve bu yüzden rivâyetlerin önemi iyice artmaktadır. Böylece rivâyetler/belgeler Kuran'ın önüne geçirilerek önemi abartılmış olmaktadır.

Araştırmacılara gelince, onlar eğer meselelere eleştirel bir bakış ile yaklaşamazlarsa, ayetlerle ilgili yorumların ve yapılan tartışmaların sadece kısmî bir derlemesini yapar ve hatta daha da önemlisi ayetleri tevil ederek, genel ve klasik kabullerin tekrarıyla yetinmiş olurlar. Hâlbuki meselelere farklı/eleştirel bir bakış açısıyla bakabilirlerse tabii olarak farklı sonuçlar elde edebilirler.

Burada ve diğer konularda bu bakışla, tüm araştırmacılara göre, tarihî delilleri içermesi bakımından elimizdeki kullanılması kaçınılmaz ilk ve en sağlam metin olan Kur'an ayetlerine başvurulduğunda, namazla ilgili anlatımların tarihî problemleri çözmekte yetersiz kaldığı görülecektir. Çünkü ayetlerin Kur'an'da yer alış ve sıralanışları, insanları hidayete erdirmeyi hedeflediği için, tarihî delil olmak bakımından çoğu zaman yeterli malzeme sunmamaktadır. Bu bağlamda namazla ilgili görülen ayetleri, tefsir ve meal yazarlarının ön kabul ve anlayışlarına göre farklı manalar vermek suretiyle açıklamalarının da okuyucuyu yönlendirdiği görülmektedir. Aşağıda bunun örneklemesini göstereceğim.

A. Peygamberler ve İbadetleri

İslam düşünce geleneği açısından tüm peygamberlerin, adı "İslam" olan aynı dini getirdiği,⁹ zamana uygun olarak değişmesi mümkün olan şeriatlar (ahkâma dair durumlar/ukûbât ve muamelât) haricinde bilhassa akait, ahlak ve ibadet konularında aynı hususları emrettikleri ifade edilmektedir. Aslında bu tutum, vahiy geleneğini savunmakta ve Allah'ın peygamber göndermediği kavme hesap sormayacağı inancıyla¹⁰ da uyuşma halindedir. Kur'an'ın sunduğu

⁹ "Allah indinde tek ve gerçek din İslam'dır": Âl-i İmrân 3/19, 83, 85; el-En'âm 6/125, 153, 161; Tevbe 9/33; Hac 22/67; Rûm 30/30, 43; ez-Zümer 39/3; el-Feth 48/28.

¹⁰ Yûnus 10/47; Hicr 15/10; Şuâra 26/208; Rûm 30/47.

peygamber imajına göre:

1. Her kavme peygamber gelmiştir.

*“Biz her topluma (ümmete) elçi gönderdik; Allah'a kul olsunlar ve azgınlardan uzak dursunlar diye. Onların içinden, Allah'ın yoluna kabul ettiği kimseler de oldu, sapıklığı hak etmiş olanlar da. Yeryüzünü dolaşın da o yalancılardan sonunun nasıl olduğunu bir görün”.*¹¹

*“Her toplumun (ümmetin) bir elçisi vardır. Elçileri yanlarına geldiği zaman, aralarında hakka uygun şekilde hükmedilir. Onlara haksızlık yapılmaz”.*¹²

*“Ayetleri görmezlikten gelenler (kâfirler) derler ki “Ona Rabbinden bir mucize (ayet) indirilseydi ya!” Sen sadece uyarıcısın. Her topluluğun bir yol göstericisi vardır.”*¹³

*“Biz, Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davud'a da Zebûr vermiştik. Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile de doğrudan konuştu.”*¹⁴

*“Andolsun, senden önce birtakım ümmetlere de peygamberler gönderdik. (Peygamberlerini dinlemediler.) Sonunda, yalvarsınlar da tövbe etsinler diye onları şiddetli yoksulluk ve darlıklarla yakaladık.”*¹⁵

*“Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.”*¹⁶

2. Hz. Muhammed'den (s) önce de nice peygamber gelmiştir.

*“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.”*¹⁷

3. Bütün ümmetlere peygamberlerine uymak ve itaat etmek emredilmiştir.

*“Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik...”*¹⁸

4. Peygamberler gönderildikleri toplumun dünya ve ahiret menfaatlerine olacak ilkeler tebliğ etmişlerdir.

*“Bunlar daha önce şunu da söylerlerdi: "Eski insanlara gelen bilgi bizde olsa Allah'ın en samimi kulları yine biz oluruz". (O bilgi gelince) onu görmezlikten geldiler; ama yakında her şeyi öğrenirler.”*¹⁹

“Kendi yaptıkları sebebiyle başlarına bir musibet gelip de, “Ey Rabbimiz! Bize bir Peygamber gönderseydin de ayetlerine uysaydık ve müminlerden olsaydık” diyecek olmasalardı, seni peygamber olarak

¹¹ Nahl 16/36.

¹² Yunus 10/47

¹³ Rad 13/7.

¹⁴ Nisa 4/163-164.

¹⁵ En'am 6/42.

¹⁶ Fatır 35/24.

¹⁷ Âl-i İmran 3/144.

¹⁸ Nisa 4/64.

¹⁹ Saffat 37/168-170.

göndermezdik.”²⁰

5. Peygamberlerin tamamının daveti birbirinin aynısıdır.

“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nuh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim’e, Mûsâ’ya ve İsa’ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırдыңın şey (İslâm dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.”²¹

“(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab’ı (Kur’an’ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık, Allah’ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.”²²

6. Kur’ân-ı Kerîm, tabîî olarak Hz. Peygamber’den önceki birçok peygamberin, namaz ibadetini eda ve ümmetine de emrettiklerini haber vermektedir.

-Hz. Âdem, Nuh, İbrahim ve Yakub’tan sonra namazı terk eden nesiller gelmiştir:

“Onlardan sonra, namazı zayı eden (أَضَاعُوا الصَّلَاةَ), şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.”²³

-Hz. İbrahim’in yanı sıra Lût, İshâk ve Yakub’a da namaz emri vahyedilmiştir:

“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı (وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ), zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi.”²⁴

-Hz. İsmail, halkına/ailesine namazı emretmiştir:

“Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi (يُؤْمِرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ). Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.”²⁵

-Hz. İbrahim, namazı yalnız Allah rızası için kıldığını söylemiştir:

“De ki: “Şüphesiz benim namazım da (صَلَاتِي), diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.”²⁶

-Hz. İbrahim, kendisini ve neslini namazı dosdoğru kılan kullarından eylemesi için dua etmiştir:

“Rabbim! Beni namaza devam eden (مُقِيمِ الصَّلَاةِ) bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.”²⁷

²⁰ Kasas 28/47.

²¹ Şuarâ 42/13.

²² Maide 5/48.

²³ Meryem 19/59.

²⁴ Enbiyâ 21/73.

²⁵ Meryem 19/55.

²⁶ En’am 6/162

²⁷ İbrahim 14/40.

-Hz. Mûsâ'ya Allah'ı anmak üzere namaz kılması emredilmiştir:

"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl (فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي)."28

-Allah İsrailoğullarından birtakım görevleri yerine getirme sözü almıştır ve bunların arasında namaz da vardır:

"Hani, biz İsrailoğullarından, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ), zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık." Ayrıca Mâide, 5/12: "Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah, şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar (أَقِمْتُمُ الصَّلَاةَ), zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır."29

-Hz. Zekeriya namaz kılmıştır:

"Zekeriya mabette namaz kılarken (وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي) melekler ona, "Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdelere" diye seslendiler."30

-Hz. İsa, beşikteki mucizevî konuşmasında namaza atıfta bulunmuştur:

"Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı (وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ) ve zekâtı emretti."31

-Hz. Lokman, oğluna namazı hakkıyla kılmasını öğütlemiştir:

"Yavrum! Namazı dosdoğru kıl (أَقِمِ الصَّلَاةَ). İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir."32

-Ashâb-ı Kehf kıssası anlatılırken mescid kelimesi geçmektedir:

"... Duruma hâkim olanlar ise, "Üzerlerine mutlaka bir mescit (لِنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا) yapacağız" dediler."33

"Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı (وَأَقَامَ الصَّلَاةَ), zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi."34

"Mûsâ'ya ve kardeşine, "Kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ). Müminleri müjdele" diye vahyettik."35

28 Tâhâ 20/14.

29 Bakara 2/83.

30 Âl-i İmran 3/39.

31 Meryem 19/31.

32 Lokman 31/17.

33 Kehf 18/21.

34 Enbiya 21/73.

35 Yunus 10/87.

Bütün bu ayetlere bakıldığında, bizden önceki ümmetlere sadece hac, zekât ve orucun değil, namazın da emredildiği görülmektedir. Yine,

“Bazı hadislerde de (bk. Ahmet b. Hanbel, II, 98; Buhârî, “Büyû”, 100) belirtildiği üzere, İslamiyet esasen kendisinden önceki semavî dinlerde abdestin bulunduğunu doğruladığı gibi bu hak dinlerdeki hükümler, Allah ve Resulü tarafından neshedilmeyerek, geçerliliklerini korudukları ölçüde İslam fihhında şer’î hükümlerin bir kaynağı sayılmıştır. Bu durum İslamiyet’in, kendisini daha önceki semavî dinlerin doğrulayıcısı, mirasçısı ve Allah tarafından kemale erdirilmiş son şekli (bk. Maide, 5/3; Saff, 61/6) olarak takdim etmesinin de tabii bir sonucudur.”³⁶

Burada dikkat edilmesi gereken ayrı bir husus da Kur’an’da hac,³⁷ oruç,³⁸ zekât³⁹ ve namazın bazı rükünlerine temas edildiği halde, fazlaca bir detaya girilmemiş olmasıdır. Bu durum, bize Kur’an’ın ve Allah Resulü’nün muhatabı olan Hicaz Araplarının bu ibadetlere müdahale ederek onu bozduklarını, değiştirdiklerini/tahrif ettiklerini göstermektedir. Veya Hz. Allah yeni bir düzen getirmeyi murat ettiği için, tafsilatına girişmemektedir. Ancak dikkat edilirse vakit belirleme dışında namazın kılınışıyla ilgili herhangi bir detaya girilmediği görülecektir.

Şimdi yukarıdaki hususlar detaylı bir şekilde anlatılacak olursa:

1. Oruç: Bakara 2/185 ayetinde, oruç tutma, Ramazan ayına hasredilmiş ve bu ay boyunca tutmakla kayıtlanmıştır/sınırlandırılmıştır.

Bakara 2/184-185 ayetlerinde oruç tutmama mazeretleri belirtilmiştir.

Bakara 2/187 ayetinde, Ramazan geceleri hanımlara yaklaşıma izin verilmiştir. Bundan Arapların, oruç tuttıkları ve o günlerin gecelerinde, hanımlarıyla ilişkiye girmedikleri anlaşılmaktadır.

Yine Bakara2/187 ayetinde, oruca başlama ve bitiş vakti belirlenmiştir. Arapların bazı ay ve günlere kutsallık atfettikleri bilinmektedir ancak oruca başlama vaktiyle ilgili ayrıntılar, güneş battıktan sonra gecenin ilk üçte birinden (ateme) diğer üçte birine kadar icra edilen inançlar, Arapların Yahudilerden görüp tatbik ettikleridir.

Nisa 4/92, Maide 5/89, Mücâdele 58/2-4 ayetlerinde de bazı suçlar ve hatalar için oruç, kefaret olarak emredilmiştir.

2. Hac: Bakara 2/196-203 ayetleri, hac yapamama mazeretlerine çözüm sunmaktadır.

³⁶ Bk. Abdülkadir Şener, “Abdest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1988), 1/68.

³⁷ İslam öncesi dönem Araplarında ve Ehl-i Kitap’ta hac hakkında bk. Ali Osman Ateş, *Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri* (İstanbul: Beyan Yay., 1996), 135-193; Emrah Dindi, *Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri - Muamelat Örneği-* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 68-76; Emrah Dindi, “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur’an’daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 577-638 .

³⁸ İslam öncesi dönem Araplarında ve Ehl-i Kitap’ta oruç hakkında bk. Ateş, *Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, 110-112; Dindi, *Kur’an’da İslam Öncesi Kültürün İzleri*, 65-67; Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (2017), 27-55.

³⁹ İslam öncesi dönem Araplarında ve Ehl-i Kitap’ta zekât hakkında bk. Emrah Dindi, “Cahiliye Dönemi’nde Malî Yükümlülükler ve Bunların Kur’an’daki Yansımaları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 57-92; Fethi Yıldırım, “Cahiliyede ve İslam Döneminde Vergi (Zekât)”, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2019), 39-47.

Bakara 2/197: Hac zamanı ve bazı yasakları hakkındadır.

Bakara 2/198. ayet, hac mevsiminde ticaret yapmayı serbest bırakmaktadır. Çünkü Araplar Hac esnasında ticaret yapmayı doğru bulmamaktaydılar.⁴⁰

Yine Bakara 2/200 ayeti, Arafat'tan ayrıldıktan sonra, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ın zikredilmesini emretmektedir. Araplar bu esnada müfâharet yapmaktaydılar.⁴¹

Maide 5/2 ayeti, haram aya, hac kurbanına, gerdanlıklarla işaretlenmiş kurbanlara ve de Kâbe'ye gelenlere saygısızlık edilmemesini ve avlanmanın ihramdan çıktıktan sonra yapılabileceğini söylemektedir.

3. Zekât: Bakara 2/177, 215, 271-273, 9/60, 23/38 ayetlerinde, zekâtın kimlere verileceği sıralanmıştır.

Bakara 2/267 ayetinde zekât malının, malın iyisinden verilmesi gerektiği emredilmiştir.

Tevbe 9/130 ayetinde, zekâtın kimlerden alınacağı emredilmiştir.

4. Namaz: Bakara 9/239 (Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın) ve Nisa 4/101-103 ayetleri, tehlike anında nasıl namaz kılınacağı hakkındadır.

Müzzemmil 73/20 ayeti, namazdaki tam açık değilse de kıraat hakkındadır. (...O hâlde, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin...)

İsra 17/110 ayeti, namazda sesin çok yükseltilmemesi hakkındadır. (De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma, ikisi ortası bir yol tut. (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ) (بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا).

Nisa 4/43 ayeti, sarhoşken namaz kılınamayacağını beyanıdır. Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanuncaya kadar namaza yaklaşmayın.

B. Namaz Tarihi

Namazın tarihi hakkında kabul edilen genel kanaatlerin, "DİA-Namaz" maddesinde anlatılanlardan ibaret olduğunu özellikle vurgulamak gerekmektedir. Orada verilen bilgilerin, aynı şekilde diğer birçok eserde de mevcut olması nedeniyle, paylaşılması uygun olacaktır:

"Hadis ve tarih eserlerinden, İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunda Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği tevhid dininin etkilerinin ve bazı ibadet türlerinin şekil ve mahiyet değiştirerek de olsa devam ettiği, Ebû Zer el-Gıfârî ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi bu dine tâbi olup Hanif diye isimlendirilen kimselerin Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıkları anlaşılmakta (Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 132; Cevad Ali, VI,473-475), buna karşılık Câhiliye Arapları arasında muayyen bir namaz şeklinin bulunduğu bilinmemektedir.

⁴⁰ Bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, Zehraveyn, t.y.), 2/55.

⁴¹ Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/57-58.

“Onların (müşrikler) salâtı ıslık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir” meâlindeki ayette geçen “salât” kelimesi, daha çok müşriklerin Müslümanların Kâbe’deki ibadetlerine karşı ibadet görüntüsü verdikleri bir engelleme hareketi olarak yorumlanmıştır. İbn Abbas’ın bir açıklamasına dayandırılan bir yoruma göre ise Kureyş kabilesinin ıslık çalıp el çırparak Kâbe’yi tavaf etme şeklinde bir ibadetleri vardı (Taberî, Tefsir, XIII, 521 vd.).

Kaynaklarda, İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren namaz ibadetinin mevcut olduğu ve beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kılındığı belirtilmektedir. Kur’an’daki bazı ayetlerin (Tâhâ, 20/130; Mü’min, 40/55) bu iki vakit namaza işaret ettiği görüşünde olanlar da vardır (Tecrid Tercemesi, II,279; Şevkânî, IV, 497). Vahyin başlangıç döneminde -bazı kaynaklara göre Müddessir suresinin 1-3. ayetleri nazil olunca- Cebrâil, Hz. Peygamber’i Mekke’nin yakınlarındaki bir vadiye götürmüş, orada fışkıran su ile önce kendisi, sonra Resul-i Ekrem abdest almış, ardından Resulullah’a namaz kıldırmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber sevinçli bir şekilde eve gelmiş, Hz. Hatic’e’nin elinden tutarak oraya götürmüş ve aynı şekilde onunla birlikte abdest alıp iki rekât namaz kılmışlardır (İbn Hişâm, I,243-245). Üç yıl kadar süren gizli davet ve daha sonraki açık davet döneminde Resul-i Ekrem evinde, ıssız dağ eteklerinde, öğle tenhâlığı sırasında Harem’de namaz kılmıştır. Zaman zaman Hz. Ali’yi de yanına alarak Mekke dışındaki vadilerde akşam namazını kıldığı ve hava karardıktan sonra döndüğü nakledilir. İlk müslümanlar da Mekke içinde gizli yer bulamadıklarında şehir dışına çıkıp ıssız yerlerde ve zaman zaman mescid haline getirdikleri Erkam adlı sahabînin evinde namaz kılmışlardır. Bazı rivâyetlere göre, “Namazda yüksek sesle okuma!” meâlindeki ayet (İsrâ 17/110) gizli namaz dönemiyle ilgili olup Hz. Peygamber’in ashabıyla namaz kılarken ayetleri yüksek sesle okuduğu için müşriklerin Kur’an’a hakaret etmeleri üzerine inmiş, Resul-i Ekrem’in sesini alçaltması, fakat yanında bulunanların duyamayacağı kadar da gizli okumaması istenmiştir. Bu iki vakit namazın dışında Müzzemmil suresinin ilk ayetleriyle gece namazına kalkılması ve bunun belli bir vakit içinde eda edilmesi emredilmişken aynı suresinin 20. ayetinde, Allah Teâlâ’nın bu hususta yaşanan zorluğu bildiği ve müminleri bağışladığı haber verilmiştir. Bu ayetin Medine’de indiği rivâyet edildiği gibi ayetten çıkan sonuç hakkında farklı yorumlar da vardır.

İslâmiyet’te bugün bilinen şekliyle beş vakit namaz hicretten bir buçuk yıl kadar önce Mî’râc gecesinde farz kılınmıştır (Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 6; Müslim, “İman”, 259; Tirmizî, “Salât”, 213). Hadis mecmualarında yer alan bilgilerden namazların önce ikişer rekât olarak farz kılındığı, hicretten kısa bir süre sonra öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarının dörder rek’ata çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Buhârî, “Salât”, 1; Müslim, “Salâtü’l-müsafirîn”, 1, 3; geniş bilgi için bk. Bedreddin el-Aynî, III,287).⁴²

Bu bilgilerin Iraklı tarihçi ve araştırmacı Cevad Ali’nin ve benzer iddiada bulunan tüm âlim ve araştırmacıların da konuyla ilgili söylediklerinin özeti olarak görülmesi mümkündür. Bu yüzden bir yandan Cevad Ali üzerinden bu iddiaları tartışırken, diğer yandan da konu hakkındaki kanaatlerimi ve değerlendirmelerimi de sunmaya çalışacağım.

Öncelikle ayetlere verilen meallerin, anlam kaymasına sebep olduklarını; dolayısıyla siyer bağlamının anlamasını da zorlaştırdıklarını ortaya koymak istiyorum.

1. Enfal 8/35 Ayeti

Konuyla alakalı kilit ayetlerden birinin Enfâl suresinin 35. ayeti olduğu görülmektedir: (وَمَا كَانَ

⁴² Yaşaroğlu, “Namaz”, 32/350-351.

(صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مَكَاءً وَتَصَدِيْقَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ)

Diyanet Meali: “Onların, Kâbe'nin yanında **duaları** ıslık çalıp el çırpılmaktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.”

Diyanet Vakfı Meali: “Onların Beytullah yanındaki **duaları** da ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın!”

Muhammed Esed Meali: “ve (bu yüzden de) Mâbed önünde onların **tapınmaları** yalnızca ıslık çalmak, el çırpılmaktan öteye gitmemektedir. Azabı tadın öyleyse, (Siz ey inanmayanlar), hakkı inatla inkâr etmeniz bir karşılığı olarak!”

Hasan Basri Çantay Meali: “Onların Beyt (-i şerîf) huzurundaki **duaları** ıslık çalmaktan, el çırpılmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler) devam edegeldiğiniz o küfrünüzden dolayı tadın artık azabı!”

Süleyman Ateş Meali: “Onların Beyt(ullah) yanındaki **namazları** da, ıslık çalmadan ve el çırpılmadan ibarettir. “O halde inkârınızdan dolayı azabı tadın!”

Elmalılı Hamdi Yazır Meali: “Beytin huzurunda **namazları** ise ıslık çalıp el çırpılmaktan başka bir şey değil, o halde küfr-ü küfranınızdan dolayı tadın azabı.”

Celal Yıldırım Meali: “Beyt'in (Allah'ın Evi'nin) yanında **namazları (kendilerine göre ibadetleri)** ıslık çalmaktan ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir. O halde inkâr ve nankörlüğünüzden dolayı azabı tadın!”

Suat Yıldırım Meali: “Onların Mescid-i Haramdaki **duaları** ise ıslık çalıp el çırpılmaktan başka bir şey değil! Öyleyse küfür ve küfranınızdan dolayı tadın bakalım azabı!”

Burada verilen anlamlara göre, eğer bu ayetteki “**salâtuhum**” kelimesi, **dua** ve **ibadet** anlamında ise, o zaman namazla ilgisinin olmayacağı açıktır. Bu ayetin Cahiliye Araplarının namazı bilmedikleri anlamına gelmediği ifade edilebilir. “Çünkü onlar orada bu şekilde **ibadet/dua ediyorlardı** ve bu **ibadet/dua biçimi**, bildiğimiz namazdan başka bir şeydi” demektir. Yani “ibadet esnasında ıslık çalıp el çırpırlar ve bununla güya Allah'a ibadet ettiklerini sanırlardı. Ayrıca Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyi de bir meziyet sanmışlardı.”⁴³ Cahiliye Araplarının, Kâbe'yi çıplak tavaf etme ritüeli, kabilelerdeki “Hums ve Hille” sisteminden kaynaklanmakta idi.⁴⁴

Eğer ayetteki “salat” ifadesi, **ibadet olan namaz** manasında alınırsa, bu durumda da orada yani **Kâbe'de yaptıkları ibadet biçimi** anlamında olur ki bu da günümüzde bilinen namazı bilmedikleri anlamına gelmemektedir.

Buradan hareketle, bu ayeti delil getirerek Araplarda bildiğimiz anlamda namazın olmadığını, bu namazın İslam'la birlikte başladığını söylemek mümkün değildir. Cevad Ali'nin iddiasına göre:

⁴³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Yay., 1988-1991), 3/507.

⁴⁴ Bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 178-179; M. Şevket Kotan, “Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik”, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, ed. Mevlüt Güngör (İstanbul: İBB Yay., 2011), 177-188; Mehmet Mahfuz Söylemez, “Fil Hadisesi'nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme: Ahmesilik ve Hanîflik”, *Kur'an'daki Hanîfler ve Nasâra Üzerine Araştırmalar*, ed. Fuat Aydın (İstanbul: Fecr Yay., 2016), 361-382; Hüseyin Baysa, *Kureyş Kervanları: Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat* (İstanbul: İz Yay., 2015), 278-280; M. Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi-İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı-* (Şırnak: Şırnak Üniv. Yay., 2017), 330-344.

“... Dinî ritüeller ilkel dinlerde dahi bilinmektedir ve bütün dinlerde bulunmaktadır. Fakat biz, doğal olarak onların dinî ritüellerinin tek bir ritüelden ibaret olduğunu, Yahudi ve Hıristiyanların ritüellerine benzediğini düşünmüyoruz. Zira ibadet [dediğimiz olgu]; din, kavim ve kabilelerin farklılığına göre çeşitlilik arz eder. Keza şekli ve yapılışı da bu farklılığa bağlı olarak değişiklik gösterir. Ancak bu farklılığa rağmen, daha önce bahsettiğimiz ibadet ve ritüellerde olduğu gibi bu da bir ayin ve ritüeldir. Çünkü ibadet ve ritüel düşüncesi, gerçekte tek olup bunu ifade etme biçiminde birbirinden farklılık göstermektedir. Aksi halde, bütün dinler tek bir din olurdu. ... Müfessirlerin belirttiğine göre, Kureyşliler Kâbe’yi çıplak tavaf ediyor, ıslık çalıyor ve el çırpıyorlardı. Ayet-i kerimedeki “salâtuhum” ifadesinin anlamı, onların ibadetleri/ritüelleri demektir. Yani onlar, ibadet, dua ve tespih yerine, ıslık çalıyorlar ve el çırpıyorlardı. Bununla onlarda, herhangi bir ibadet ve ritüelin bulunmadığının kastedildiği ifade edilmiştir. Onların yaptıkları oyun ve eğlence türünden başka bir şey değildir.”⁴⁵

Bu âyetin nüzul sebebi olarak şöyle bir olay aktarılmaktadır: “Kureyş kabilesi, Resulullah (sas)’ın Kâbe’yi tavaf etmesine veya Kâbe’de namaz kılmasına karşı çıkıyor, ıslık çalıp el çırparak kendisiyle alay ediyorlardı. Bunun üzerine bahsi geçen kimseler hakkında söz konusu ayet nazil oldu.” Rivâyete göre; Reslullah (sas) Mescid-i Haram’da namaz kılarken, Benî Abduddâr’dan iki kişi kalkmış, onun sağına ve soluna geçerek ıslık çalıp el çırpmuş, namazlarını ifsat etmeye çalışmışlardır. Neticede Allah böyle davrananların tamamını Bedir’de yok etmiştir.”⁴⁶ Buna göre mezkûr ayetin, yukarıda ifade ettiğim gibi, Kâbe’de icra edilen bir ibadet biçimiyle ilgili olmadığı açıktır.

İbn Ömer’in dediğine göre “onlar yanaklarını da yere koyuyorlardı”, yani onların bu ritüellerinde “secde” de yer alıyordu.⁴⁷ Buna göre ayet, onların böyle bir ibadette bulduklarına ve bu ibadet biçiminin anlamsızlığına değil, bilhassa ibadet niyetiyle ne yaparsa yapsınlar iman etmedikleri müddetçe yaptıklarının anlamsızlıklarına delil olmaktadır. Ayrıca bu ibadet türünde “secde”nin bulunduğu dair olan rivâyet de bunu desteklemektedir.

Bu bağlamda yukarıdaki ayet hakkında yaptığı yorumda Cevat Ali şöyle demektedir: Ayetin, “Abduddâroğullarından mezkûr şahıslar hakkında nazil olduğu [iddiasına] gelince: Bu iddia ayetin lafzıyla örtüşmemektedir. Zira ayet “salâtuhum” ifadesi ile Hz. Peygamber (sas)’ın namazına değil, müşriklerin ibadet ve ritüellerine işaret etmektedir. Ayette geçen “hum” zamiri çoğul olup Kureyş kabilesine râcidir. [Sonra Abduddaroğullarından olduğu ifade edilen] kişilere gelince, onlar namaz kılmıyorlar, aksine [namaz kılan] Hz. Peygamber (sas)’ın namazıyla alay

⁴⁵ Bk. Cevad Ali, *Cahiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, 18.

⁴⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’an (Tefsîru’t-Taberî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 13/524-527; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Saydâ: Mektebetü’l-Asriyye, tsz.), 5/1696; Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdu’ş-Şâfi Muhammed (Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 2/600; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 4/353; Cevad Ali, *Cahiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, 20.

⁴⁷ Taberî, *Tefsîr*, 13/523; Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necati Tetik - Necdet Çağlı (Erzurum: İhtar Yay., ts.), 255; Cevad Ali, *Cahiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, 20-21; Korkut Dindi, “Kur’an-Siyer Münasebeti Bağlamında Müşriklere Nispet Edilen Islık Çalma ve El Çırpma Ritüeli”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 30/2 (2019), 246. Ayrıca bkz. Mehmet Yaşar, “Enfâl 35. Âyeti Çerçevesinde Câhiliye’de Mukâ, Tasdiye ve Salât”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 173-206

ediyorlardı.”⁴⁸ Sebeb-i nüzul hakkındaki bu yoruma katılmamak mümkün değildir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi ayet, zaten onların namazlarından değil orada yaptıkları ritüellerinden bahsetmektedir. Ve bu da onların namazı bilmedikleri anlamına gelmemektedir. Nitekim Cevad Ali'nin de dediği gibi, “Kureyş'in bu ibadet ve ritüeli, saygı, edeb ve hürmet içeren bir ibadet ve ritüel değildi. Sadece ıslık çalma, el çırpma şeklinde bir tür oyun ve eğlenceden ibaretti. Zira ıslık ve el çırpma, bir insanın yaratıcısının değerini takdir etmesini ifade etmeye uygun değildir. Kaldı ki böyle bir ibadet ve ritüel, edeb, saygı ve vakardan uzak olduğundan, ibadet ve namaz olarak isimlendirilmeye layık da değildir.”⁴⁹ Bu yüzden de onların Kâbe'de yaptıkları, bir ritüel olsa da namaz kılmak değildir.⁵⁰

2. Teheccüd ve Kuşluk Namazı

Araplar tarafından bazı ibadetlerin bilindiği ve -bunların mahiyeti hakkında detaylı bir bilgi yoksa da- onun namaz olduğu kabul edilebilir özelliktedir. “Teheccüd veya gece namazı Peygamber (sas)'in, peygamber olarak gönderilmeden önce, Hirâ Mağarası'nda tek başına bir ay veya daha az bir süre inzivâ ve itikâfta bulunurken devam ettiği bir ibadetti. Hz. Peygamber (sas) Hirâ Mağarası'nda sayılı gecelerde ibadet ediyor, sonra ailesine geri dönüyor; azığını temin ediyor ve yeniden ibadet etmek üzere oraya dönüyordu. [Nitekim bunun] akabinde kendisine vahiy geldi. Rivâyetler bu ibadetin nasıl olduğu veya keyfiyetini ortaya koyamamakta ya da net bir tablo çizememektedir. Bu konuyla ilgili bilinen hadislerde de Hz. Peygamber (sas)'in nasıl ibadet ettiğine dair bir bilgi nakledilmemektedir.⁵¹ Bu tür itikâf ve ibadet Mekke'de dindar kimseler arasında bilinmekteydi. Bazı Mekkelilerin İslam'dan önce itikâfta bulunduğu ve kendini Hirâ Mağarası'nda inzivaya çektiği rivâyet edilmektedir. Onların bu itikâfının sadece, yerlerin ve göklerin yaratılışı, bu evrenin durumu, nasıl oluştuğu gibi dinî hususlar üzerinde tefekkür etme ve düşünmeden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.” Hz. Peygamber, risâletinin başlarında bu hususta aldığı emirle gece namazına devam ederken,⁵² hafifletme emri indikten⁵³ sonra bile teheccüd namazını terk etmemiş ve sürekli devam etmiştir.⁵⁴

⁴⁸ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 21.

⁴⁹ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 22.

⁵⁰ Ayet ve ilgili yorumlar hakkında bk. Korkut Dindi, “Kur'an-Siyer Münasebeti Bağlamında Müşriklere Nispet Edilen Islık Çalma ve El Çırpma Ritüeli”.

⁵¹ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelebî (Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2005), 1/217-218; Ebü'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/575; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, çev. Muzaffer Can (İstanbul: Cantaş Yay., 1994), 1/183, 198; Ebü'l-Ferec Nûreddin 'Ali b. Burhâniddin el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)* (Kahire: y.y., 1964), 1/381; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrizî, *İmtâü'l-esmâ' bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 1/20; Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 42; Şükran Adıgüzel, *İlk Vahiy* (İstanbul: Endülüs Yay., 2015), 76-92.

⁵² Müzzemmil 73/1-6, 20; İsrâ 17/79; Kâf 50/40.

⁵³ Müzzemmil 73/20.

⁵⁴ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dârü Sahnûn, 1992), “Teheccüd”, 4; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *el-Kütübü's-Sitte ve*

Kaynaklar Hz. Peygamber'in gündüzün başında Kâbe'ye giderek 'kuşluk namazı' kıldığını zikretmektedirler. Bu ise Kureyş'in yadırgamadığı bir ibadet idi. İleriki zamanlarda baskıların arttığı dönemde Hz. Peygamber namaz kılarken Hz. Ali ile Zeyd b. Hârise de etrafı gözetliyorlardı.⁵⁵ "Bu haber, her ne kadar Cahiliye Dönemi'nde kuşluk ibadetinin varlığına ilişkin bir nas olmasa da yine de Kureyş'in kuşluk ibadetini bildiğine işaret etmektedir. Bu yüzden bu ibadeti garipsememişler, bu namazı kılarken Peygamber (sav)'i kendi haline bırakmışlardır. Ben bununla Kureyş'in bu ibadeti bildiğini söylüyorum, bu ibadeti yaptıklarını ileri sürmüyorum."⁵⁶ İşte benim de iddiam zaten onların namaz ibadetini bildikleri yönündedir.

Maide suresinin 58. ayetinden (*Siz namaza çağırduğunuz vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır.*) yola çıkarak Müslümanlar Medine döneminde namaz kıldıklarında Yahudilerin onların ibadetleri ile eğlendikleri, dolayısıyla bu ibadetin onlarda olmadığı; eğer olsaydı bunu yapmalarının kendileri ile çelişmeleri veya kendilerini inkâr etmeleri anlamına gelebileceği şeklindeki iddiayı⁵⁷ kabul etmekle birlikte, bunun Medine Yahudilerinin namazı bildiklerinin delili olarak addedilmesi gerektiği düşünülebilir.

M. Mahfuz Söylemez, editör olarak okuyucuya ek bilgi vermek için çeviriye eklediği dipnotta, "Cevad Alî'nin Hz. Peygamber'in âyet nazil olmadan önce kuşluk namazını kılmasını, Cahiliye Dönemi'nde bu ibadetin varlığına bir işaret olarak saysa da Siyer ve hadis kitapları ile İmam Şâfiî, bunu, Kur'an dışında bir vahye bağlamaktadır. Onların verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber vahyi aldığı ilk gün aynı zamanda namaz emrini almıştır." diyerek, burada üç noktaya temas etmekte ve bu verilerin namaz ibadetinin İslam'la başladığını gösterdiğini belirterek bunları, kuşluk namazının da İslam öncesi dönemde bilinmediğine delil saymaktadır.

Söylemez, daha sonra konuyla ilgili yayımladığı kitabında⁵⁸ delillerini ve iddialarını da dipnotlandırarak konuyu daha geniş bir şekilde ele almaktadır. Onun çalışmasında yaptığı tartışma ve iddialar üzerinden ben de konuyu tartışmaya ve İslam öncesi Mekke Araplarının namazı bildiklerini ortaya koymaya çalışacağım.

3. Kur'an Dışı Vahiy İddiası ve Namaz

Öncelikle İmam Şâfiî'nin görüşlerine temas ederek onun, namazı, kendi mezhep teorisine/Ehli-i Hadis geleneğine delil saymasının yanlış, ideolojik ve asla kabul edilemez olduğunu, dolayısıyla "Kur'an dışı vahiy" için böyle bir rivâyetin delil getirilmesinin tutarlı olmadığını belirtmek

surûhuhâ. (İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 1992), "Tatavvu", 18; Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 42-43. Bk. Saffet Köse, "Teheccüd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2011), 40/323-325. Teheccüd namazı ve Hz. Peygamber'in teheccüdü hakkında geniş bilgi için bk. Zeki Duman, *İslam'da Namaz ve Teheccüd* (Ankara: Fecr Yay., 2013), 123-223

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/583; Makrîzî, *İmtâü'l-esmâ'*, 1/33-34; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf* (Mısır: y.y., 1959), 1/126.

⁵⁶ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 23, 43. Ancak Söylemez bu konudaki rivâyetler hakkında eleştiriler getirmektedir. Bk. Söylemez, "Fil Hadisesi'nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme: Ahmesilik ve Hanîflik", 46-53.

⁵⁷ Söylemez, "Fil Hadisesi'nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme: Ahmesilik ve Hanîflik", 39.

⁵⁸ Bk. Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?: Hz. Peygamber (sav) ve Namaz*.

istiyorum. Zaten problemlı ve kabul edilemez olan “Kur’an dışı vahiy” iddiasının delil olabilecek yeterlikte ve sarahatte olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Yukarıdaki rivâyetin de sırf Kur’an dışı vahiy iddialarının desteklenmesi için uydurulduğunu düşünmekteyim. Çünkü Kur’an dışı vahiy iddialarının en temel dayanağı, ibadetler ve bunların içinde de namazdır. Hâlbuki Hz. Peygamber’in vahyi ilk alışındaki rivâyetlerin kemiyet ve keyfiyetlerine bakınca,⁵⁹ bu rivâyetlerden birini alarak, gelen vahyi henüz anlamlandıramayan ve Cebrail’in gelişinden dolayı hayrette kalan Resulullah’ın, peygamberliğini bile idrak etmesinin mümkün olmadığı vahyin ilk gününde namaz emrini aldığını söylemek oldukça tutarsızdır. Bunun birçok delili vardır ki en önemlisi, net olmamakla beraber namazı emreden ayetlerin yavaş yavaş ve daha sonra gelmiş olması ve abdest ve guslü emreden ayetlerin (Maide 5/6) ise geç dönem Medenî olmasıdır.

Resulullah’ın ilk vahiy alışıyla ilgili rivâyetler arasında geçen çok sayıdaki çeşitli rivâyetlerden birkaçını, sırf Kur’an dışı vahye delil olsun diye zikretmenin tutarlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu hususta birbirinden aldıkları rivâyeti aktararak yanlışı yayan kaynakların da aynı hataya düştüğü kanaatindeyim. Rivâyetlerin varyantlarını birer birer vermekle tutarlı olduğunu düşünen Söylemez ile tüm varyantları birleşik haliyle ve “İslam’da İlk Abdest ve İlk Namaz” başlığıyla sunan Asım Köksal eserinde şöyle demektedir:

“Peygamberimiz (as)’a vahyin açıktan geldiği günde, Cebrail (as) Peygamberimiz (as)’a abdest almayı ve namaz kılmayı da öğretti. Mekke’nin yukarı tarafında vadinin bir köşesinde ökçesini yine vurdu. Oradan bir su kaynakadı. Cebrail (as), ondan abdest aldı. Peygamberimiz (as), Cebrail (as)’ın abdest alışına bakıyor, Cebrail (as) da namaz için nasıl abdest alınıp temizlenileceğini ona göstermek istiyordu: Dirseklerine kadar, ellerini yıkadı. Ağzını su ile çalkaladı. Burnuna su çekti. Sonra, yüzünü yıkadı. Başını ve kulaklarının arkasını, ıslak eliyle mesnetti. Topuklarına kadar, ayaklarını yıkadı. Abdest bittikten sonra, avucuna su aldı, edeb yerine su serpti. Peygamberimiz (as) da, Cebrail (as)’dan gördüğü gibi abdest aldı. Bundan sonra, Cebrail (as); namazın nasıl kılınacağını Peygamberimiz (as)’a göstermek için, kalkıp onunla birlikte iki rekât namaz kıldı ve bu namazda yüzünün üzerine dört secde yaptı. Yüce Allah; Peygamberimiz (as)’ın gözünü, yüzünü güldürmüş, Allah’tan beklediği, gönlünün hoşlandığı ibadet emri gelmiş bulunuyordu. Derin bir inanç ve sevinç içinde eve döndü. Yüce Allah’ın kendisine olan üstün ikramını Hz. Hatice’ye haber verdi. Hemen elinden tutup, onu suyun yanına götürdü. Namaz için nasıl abdest alınıp temizlenileceğini göstermek üzere, Cebrail (as)’ın kendisine gösterdiği gibi abdest aldı. Hz. Hatice de Peygamberimiz (as)’ın gösterdiği gibi abdest aldıktan sonra, Peygamberimiz (as), Cebrail (as)’ın kendisine kıldırımış olduğu gibi, ona namaz kıldırıldı. **Peygamberimiz (as), kendisine peygamberlik geldiği Pazartesi gününde ilk namazı kılmıştı. Hz. Hatice de aynı günde, günün sonuna doğru, ilk defa aynı namazı kılmak mutluluğuna ermişti.**”⁶⁰

⁵⁹ Bk. Adıgüzel, *İlk Vahiy*, 90-141.

⁶⁰ Bk. Ebü Abdillallah Muhammed b. İşhâk b. Yesâr, *Sîre*, nşr. Muhammed Hamidullah (Konya: y.y., 1981), 117; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 223-224; Ahmed b. Ebî Ya’kub b. Ca’fer b. Vâdih el-Yâkubî, *Târîhu’l-Ya’kubî*, thk. Abdülemir Mehnâ (Beirut: şirketü’l-Âlemi Li’l-Matbuat, 2010), 1/343; Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-ümmem ve’l-mülûk* (Beirut: Dâru’l- Fikr, 1987), 2/390, 392; İbn Habîb, 10; Belâzurî, *Ensâbu’l-eşrâf*, 1/123-124; Ebü’l Kâsım Abdurrahman b. Abdillallah b. Ahmed es-Süheyli, *er-Ravdu’l-Ünüf*, thk. Mecdi b. Mansur (Lübnan: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2009), 1/423-424; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 1/577; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 1/424-431; Makrîzî, *İmtâü’l-esmâ’*, 1/32; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 1/195, 206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/24; Ebü’l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidinnâs. *Uyûnü’l-eser fi fûnüni’l-*

Bu rivâyetin bir benzeri, Hz. İbrahim (a) hakkında da varıdır. Buna göre, İbrahim (a) Kâbe'yi inşa ettikten sonra insanları hacca çağırıldığı zaman, bir günde beş vakit namaz kılmış hatta bu namazların ifasında kendisine Cebrail rehberlik etmiştir. Yani namazın nasıl kılınacağını İbrahim'e Cebrail öğretmiştir. Haccın erkânını, hac esnasında kesilen kurbanı, günlük beş vakit namazı, hatta hac farızasının ifası esnasında öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının nasıl cem' edileceğini dahi İbrahim'e Cebrail öğretmiştir. Allah, Hz. Muhammed'e, "Hanîf olarak İbrahim'in dinine tabi ol" (Nahl 16/123) şeklinde hitap ederken bu hitapla kastedilen, yukarıda zikredilen hususlarda İbrahim'in dinine tabi olmasıdır.⁶¹ İbrahim'le (a) ilgili bu rivâyetten esinlenerek uydurulduğu anlaşılan yukarıdaki anlatının, mahiyetinin hikâyemsi olması ve aşırı detay içermesi, üstelik daha henüz Resulullah'ın peygamberliğinin en erken dönemine dair çok sayıdaki rivâyete rağmen, namaza iştiyakla sarılması, Hz. Hatice'nin de buna iştirak ettirilmesi vb. hususlar rivâyetin kussâs anlatısı olduğunun delili olarak görülmelidir. Çünkü vahyi alan, peygamberlik görevini üstlenen ve bunu çevresine duyuran Resulullah'ın risâletin henüz ilk aşamalarındaki tereddütleri ve vahyi alışı müteakiben tebliğe veya görevlendirildiğini duyurmaya başlaması, bir süre sonra vahyin kesilmesi esnasında yaşayıp hissettikleri ve vuku bulan tepkiler hakkındaki yoğun rivâyetler, bu bilgiyle çelişmektedir. Üstelik namaz için, "Allah'tan beklediği, gönlünün hoşlandığı bir ibadet" tanımlamasıyla ilk günden itibaren verilen anlamın da oldukça şüphe uyandırıcı olduğunu söylemek fazla olacaktır.

Meselenin kurgulanmış olduğunun bir diğer delili de bu konunun neden gündeme geldiğine dair bir bilginin, sebep sonuç ilişkisi açısından yerleştirilen bağlamının da problemlili olmasıdır: Bunu "Hz. Peygamber mi anlatmış, kime anlatmış nerede ve ne zaman anlatmıştır?" hiç belli değildir. Ayrıca Hz. Peygamber'e, "Namaz nereden çıktı, nereden/kimden duydun, kim öğretti" vs. türünden sorular sorulduğu ve Resulullah'ın da onlara cevaben bunu anlattığına dair bir bilgi de rivâyetlerde yer almamaktadır. Bunlar da bu rivâyetlerin boşluk doldurmak için sonradan kurgulandığının delili olarak kabul edilebilir.

Ayrıca rivâyetlerde yer alan, "mazmaza" ve "istinşâk" gibi temizlik detayları, üç defa tekrarlar, beş vaktin varlığı ve detayı, vakitlerin başlangıç ve sonun belirginliğine dair detaylar, "Kur'an dışı vahyin" delili olsun diye Cebrail'in öğretmenliği başlığında sunulmuştur.⁶² Bu da aslında, meselenin ilmi değil ta baştan itibaren mezhepsel/ideolojik olduğunun delili olarak görülebilir. Çünkü "Cebrail bana namaz kılmayı öğretti. Namaz kılarken ayağa kalktı, tekbir aldı sonra her rekâta açıktan "Bismillâhirrahmânirrahîm" dedi."⁶³ rivâyeti, mezheplerin delilleri

meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer. thk. M. el-İd el-Hatravî-Muhyiddin Metu (Beyrut: Daru İbn Kesîr, t.y.), 1/90-91, 177-178; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis* (Beyrut: Müessesetu Şa'bân, ts.), 1/281, 286. Ayrıca bk. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve *İslâmiyet* (İstanbul: Şamil Yay., 1989), 3/17-20.

⁶¹ İbn İshâk, *Sîre*, 79-80; Taberî, *Târîh*, 1/248; Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (Kayseri: Se-Da Yay., 1985), 174-175; Şaban Kuzgun, "Hanif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1997), 16/33-39; Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, 28-29.

⁶² Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 80-86.

⁶³ Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutni, *Sünenu Dârekutnî*, thk. Seyyid Abdulhaşim (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1966), 1/307. Ayrıca bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şafii, *er-Risale: İslam Hukukunun Kaynakları*, çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yay., 1996), 105-110.

arasındadır. Diğer yandan çok sayıda problemlı rivâyete konu olan Melek/Cebraıl-Peygamber ilişkisi hakkındaki anlatılanların delil olması da meselenin diğer problemlı yanısıdır. Cebrail'in Resulullah ile görüşmesinin sadece vahiy indirmek olduğu kabul edilmeyip vahiy getirme dışında da görüştükleri düşünülse bile, bunların vahiy olarak kabul edilmesini doğru bulmamaktayız.

Cebraıl'in neden oruçla ilgili bir detaya girmediği ve bunu fiilen öğretilmediği, neden hacıla ilgili bir detaya girmediği ve bunu fiilen öğretilmediği veya nasıl savaşılacasını hatta yürüneceğini fiilen öğretilmediği de merak edilebilir. Bunun cevabı da kanaatimizce yukarıda temas edildiği gibi namazın o toplumda biliniyor olmasıdır.

4. İslam öncesi Mekke Arapları Namazı Biliyorlardı

Diğer rivâyetler ise, Allah Resulü'nün Hz. Hatice'yle birlikte cemaat halinde namaz kılması, kendileriyle birlikte yaşayan Hz. Ali'nin, bir gün namaz kılarıken onları görmesi ve ne yaptıklarını sormasını içermektedir. Rivâyetlere göre Hz. Peygamber de, "Allah'ın elçisi olarak görevlendirildiğini" söyleyerek onu İslam'a davet etmiştir. Söylemez'e göre bu rivâyet Hz. Ali'nin namazı bilmediğini göstermektedir.⁶⁴ Benzer şaşkınlık Ebû Tâlib ve karısı Fatma bt. Esed hakkında da vârid olmuştur.⁶⁵ Ayrıca Hz. Peygamber'i Harem'de namaz kılarıken gören Afif'in, yanındaki arkadaşı Hz. Abbas'a Allah Resulü'nün ne yaptığını sorması ve onun da, "Bu yeni dinin ne olduğunu bilmiyoruz." demesi, Söylemez'e göre hem Hz. Abbas'ın hem de Afif'in dolayısıyla Mekkelilerin böyle bir ibadeti bilmediğini göstermektedir.⁶⁶ Halid b. Velid, Ebû Süfyan ve Safvan b. Ümeyye'nin Resulullah'ın namaz kılışı hususundaki şaşkınlıkları da,⁶⁷ Mekkelilerin böyle bir ibadeti bilmediğinin delili kabul edilmelidir. Söylemez, çalışmasında çok sayıda iddiayı uygun görmeyip reddetmekle birlikte burada, ehl-i hadis tavrıyla nedense önüne gelen her rivâyete sarılma ihtiyacı duyduğu için son verdiği örnekler tam bir çelişki taşımaktadır. Çünkü kendi iddiasına göre Müslümanlar ilk vahiyden itibaren 13 yıl boyunca Mekke'de namaz kıyorlar, ancak Halid b. Velid, Ebû Süfyan ve Safvan b. Ümeyye gibi isimler, hiç bunları bile görmemişesine hicretten sonraki yıllarda namaz hakkında garip garip sorular soruyorlar. Bana göre onların böyle bir garabetleri söz konusu değildir. Ancak bunları, zorlama yorum ve tevillerle iddiasına delil getirmeye çalışan Söylemez hata yapmaktadır. Kaldı ki, Medineli şair Abdullah'ın şiirinde geçen, "Ne namaz kılar ne de sadaka verirdik" ifadesini, "namaz kılmayan, sadaka vermeyen bir toplumduk" şeklinde anlaması gerekirken öne çıkardığı ön yargı ve ideolojisiyle, Medinelilerin namazı kılmadıkları gibi bu konuda fikir sahibi bile olmadıklarına delil

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 225-226; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1/126; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/206; Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 87-89.

⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 225-226; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1/126-127; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/583; Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 89-91.

⁶⁶ İbn İshâk, *Sîre*, 137-138; Taberî, *Târîh*, 2/395-396; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/582; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *Müstedrek ala sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: y.y., 1990), 3/201; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/181; Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 1/125-126; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *eş-Şâmî, Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: y.y., 1993), 2/297-300. Ayrıca bk. Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 23-24 (Dipnot-21); Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 91-93.

⁶⁷ Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 93-97.

saymaktadır.⁶⁸

Hız. Ali'nin İslam'ı kabul etmeden önce Allah Resulü'nü namaz kılariken görmesi ve buna hayret ederek, "Bu neyin nesi, ne oluyor?" şeklinde sorması; Afif'in Allah Resulü'nü arkasındakilerle birlikte namaz kılıyor görünce, bunun mahiyetini hayretle sormuş olması bir türlü namazın toplum tarafından bilindiğine/bilinemediğine delil kabul edilemez. Bu iki rivâyette de onların soruları, "Bu yaptıkları da nedir, ne yapıyorlar?" şeklinde namazı bildikleri/bilmedikleri anlamında değil, "Bu da nereden çıktı, neden namaz kılıyorlar, ne oldu da namaza başladılar?" şeklinde onların namaz kılmalarına hayret anlamındadır. Yani, "Şimdiye kadar kılmıyordunuz/kılmıyorlardı da neden şimdi kılmaya başladınız/başladılar" anlamındadır ki, bu da onların namazı/namaz kılmayı bildikleri/bilmediklerini değil, sadece yapılarına bir anlam veremediklerini göstermektedir. Diğer yandan günümüzde de çok sayıda insanın namazlarını kılmaması, onların namazdan habersiz oldukları değil, bildikleri namazı kılmadıkları anlamında alınmalıdır ki yukarıdaki rivâyetlerdeki durumun da aynen bu şekilde olmaması için bir sebep yoktur. Nitekim bizim toplumumuzda namaza başlayan birine, "Bu yaptığın nedir? diye sormamız, daha önce hiç görmediğimiz bir şeyi yaptığından değil, "Neden namaza başladığını, ne oldu da namaza kılmaya yöneldiğini merakımızdandır. Diğer açıdan her iki anlama gelebileceğini kabul edersek bu durumda rivâyetlerin, namazın daha önceden bilinmediği hususunda kati delil olamayacağı açıktır.

Eğer konuyu ve delilleri detaya inerek tartışmamız ve iddialarımızı temellendirmemiz gerekecekse, Söylemez'in topladığı tüm rivâyetler üzerinden gidebiliriz:

Söylemez, konunun başında Hız. Ali'nin kendisinin, "Hız. Peygamber Pazartesi günü peygamberlikle vazifelendirildi. Ben de Salı günü namaza başladım. Ben Hız. Peygamber'le birlikte namaz kılan ilk erkeğim" dediğini⁶⁹ aktaracak; daha sonra da hiçbir eleştiri yapmadan, "Resulullah Hız. Hatice'yle birlikte namaz kılarlarken, evlerinde yaşayan; ailelerinin bir parçası on bir yaşındaki⁷⁰ Hız. Ali de onları görmüş ve ne yaptıkları anlamadığı için, "ما هذا يا محمد = Bu nedir Ey Muhammed" diye sorduğunu yazacaktır.⁷¹

Benzer şekilde, Ebû Tâlib'in Hız. Peygamber ile Hız. Ali'yi şehirden uzakta, bir dağ başında namaz kılariken (وهما يصليان) bulmasından sonra *bu ibadeti bilmediği için* yeğeni Hız. Peygamber'e "يا ابن أخي، ما هذا الدين الذي اراك تدين به؟ = Ey yeğenim, senin edinmiş olduğun bu din nasıl bir dindir?" sorusunu sormuştur. Bu sorunun namazı bilip bilmemeyle irtibatını nasıl kurduğunu anlayamamakla birlikte, italik yaptığımız kısmın, okuyucuyu yönlendirmek için metne yorum olarak dâhil edildiğini söylemeye gerek görmemekteyim. Bundan sonra ise yazar, kendi yorumunun sonucunu da çıkarmakta ve "Ebû Talib'in Hız. Peygamberle henüz hiçbir diyaloga girmeden, sadece gördüğü namaz ibadetinden hareketle onların yeni bir dinin mensupları

⁶⁸ Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 96.

⁶⁹ Bk. Belâzurî, *Ensâb*, 1/135.

⁷⁰ Hız. Ali'nin ilk Müslümanlardan sayılabilmesi açısından önemli olduğu için, onun yaşı hakkında çok polemik yapılmıştır. Bk. M. Hanefi Palabıyık, "Mekke Döneminde Hız. Ali", *BELGÜ: Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 133-134.

⁷¹ Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 87-89.

oldukları gibi bir sonuca varmış olması, onun namaz ibadetini daha önce hiç görmediğini açıkça ortaya koymaktadır.”⁷² Ebû Tâlib’in gördüğü bu manzara karşısındaki sorusundan böyle bir neticenin nasıl çıkarılabildiğini anlamakta zorlandığımızı ifade etmek isterim. Yine Fatma bt. Esed de, “... Hizmetçim, Ali’yi Muhammed ile birlikte Ecyâd’da namaz kılarken (... وهما يصليان في) gördüğünü söyledi. Sence oğlun Sâbiî mi oldu? (yani dinimizi terk mi etti?)” diye sormuştur. Söylemez, bu sorudan Mekkelilerin namazı bilmediklerini şöyle çıkarmaktadır: “Kuşkusuz Fatıma bt. Esed’in Hz. Peygamber’i “Sâbiî” yani dinden sapmış olarak görmesi ve bu “dinden sapma”nın en önemli göstergesi olarak da namazı algılaması son derece dikkat çekici bir husustur. Bu husus Cahiliye Araplarının namaza nasıl baktıklarını da göstermektedir.”⁷³ Her iki rivâyette de yer alan “namaz kıyorlardı” ifadesi bile aslında onlar tarafından namazın bilindiğinin önemli bir delili olmalıdır.

Aynı şekilde Afif’in sorusunun bize söylediği de aynıdır: “يا عباس، ما هذا الدين؟ إن هذا الدين ما ادري ما هو؟ = Ey Abbas, bu din nedir, bu dinin ne olduğunu bilmiyorum.” derken, namazla ilgili hiçbir şeye atf olmamasına rağmen Söylemez, bu ifadeyi, ilgisiz ve alakasız bir şekilde, “onun bu ibadeti yadırgadığının ve Mekkelilerin böyle bir ibadeti icra etmediklerinin bir kanıtı” olarak almaktadır. (Burada aslında “bilmediklerinin delili” demek istemektedir, çünkü metnin bağlamı ve iddiası açıkça budur.) Ancak burada cümlenin başlangıcında kasıtlı olarak görülmek istenmeyen bir durum olduğu kanaatindeyim: Rivâyetin her üç versiyonu da, “Afif diyor ki ...”, şeklinde yani Afif’in anlatisıyla bize gelmiştir. Ancak Afif konuşmasında, “بصلي فقام تجاه الكعبة، ثم خرجت امرأة، فقامت تصلي معه” = ... Namaza durdu/namazla başladı?...” demektedir. Namazı bilmeyen bir adamın, “... Ayakta durdu, dik durdu, bekledi ...” gibi bir şey söylemesi; ona cevap verenin de, “O yaptıkları namazmış, Allah için yapılan bir ibadet biçimiymiş. ...” şeklinde bir cevap vermesi gerekmez miydi? Namazı bilmeyen bir adamın namazı tarif ederek söze başlaması garip değil mi? Bana göre garip değildir, çünkü Afif bildiği bir şeyi sormaktadır. O yüzden buradaki soru, Söylemez’in eklemelerle manayı çarpıtacağı gibi değil,⁷⁴ “Bu icraatın ne ifade ettiği, neden yapıldığı”, yani metinde geçtiği gibi, “bu din nasıl bir dindir, bana ondan bahsetsene!”... vs. anlamındadır. Burada bilinmeyen bir ibadetin değil, bilinen bir ibadetin niçin/hangi gerekçe ile icra edildiği sorgulanmaktadır/gündeme getirilmektedir. Aksi durum olsaydı, ibadetin gerekçesi değil, kendisinin ne olduğu sorgulanırdı. Ayrıca bu sorgu, atalarından geldiğinden dolayı değil, başka bir gerekçe ile eyleme yansıtılan bir ibadetin sorgusu da olabilir.

Buraya kadar yapılan ideolojik ve çarpıtıcı yorum ve iddialar, diğer bazı rivâyetler hakkında da kendini göstermektedir.

5. Diğer Tartışmalar ve Deliller-Rükû ve Secde

İslam Öncesi Araplarının rükû ve secde hakkındaki bilgileri, bir ibadet olarak veya ibadetin bir parçası olarak namazdan haberdar oldukları anlamına gelir,⁷⁵ ancak namaz kılmayı terk ettikleri

⁷² Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 89. Cümlelerdeki italik vurgular bana aittir.

⁷³ Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 91.

⁷⁴ Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 92.

⁷⁵ Bk. Cevad Ali, *el-Mufassal*, 6/336-338.

için bunların artık namazla bir ilgisinin kalmadığı kabul edilebilir. Bir eylemin, onu yapmayan kişi tarafından bilinmediği anlamına gelmeyebilir. Mekkî ayetlerde geçen diğer bazılarıyla birlikte buraya aldığım ayetler, Arapların bu kavramları bildikleri ve icra ettikleri anlamında olmalıdır.

5.1. Rükû

“Rükû” kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte türevlerinin “boyun eğmek” manasında ve terim anlamıyla⁷⁶ kullanıldığı görülmektedir ki bunlardan bir kısmının Mekkî olduğunu görmekteyiz.

1. *وَأِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ* : “Onlara, “Rükû edin (namaz kılın)” dediği zaman rükû etmezler.”⁷⁷ (Bâzergân’a göre bisetin 2. yılı, İslamoğlu’na göre 5. yılı)

2. *“Davud dedi ki: “Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.” Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden başışlama dileti, eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi.”* (... فَاَسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ)⁷⁸ (Bâzergân’a göre bisetin 5. yılı, İslamoğlu’na göre 9. yılı)

3. *وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ*

“Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle” diye belirlemiştik.”⁷⁹ (Bâzergân’a göre bisetin 10. yılı, İslamoğlu’na göre bisetin 13. yılı)

4. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* : “Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”⁸⁰ (Bâzergân’a göre hicretin 3. yılı, İslamoğlu’na göre bisetin 13. yılı)

Kur’an’da⁸¹ direk “namaz” a değil de onun bir rüknüne vurgu yapılmasının sebebi ne olabilir? Bu soruya farklı cevaplar verilebilir. Bu, Mekkelilerin “rükû”suz bir namaz kılmalarından kaynaklanabilir. Ya da namazın rükûyu çağrıştırması söz konusudur, yani namaz denince rükû; rükû denince de namaz anlaşılıyordu. Veyahut da namazda kulun “rükû yaparak/eğilerek” kulluğunu göstermesinin istenmesi olabilir, çünkü rükû, secde gibi, otorite ve güç karşısında acziyetini, teslimiyetini... gösterme veya saygı, değer verme... eylemidir.

5.2. Secde

Kur’an’da “secde” ile ilgili ayetler “rükû” ile ilgili ayetlerden daha fazladır.⁸² “Secde” geçen

⁷⁶ Bakara 2/43, 125; Maide 5/55.

⁷⁷ Mürselat 77/48.

⁷⁸ Sa’d 38/24.

⁷⁹ Hac 22/26.

⁸⁰ Hac 22/77

⁸¹ Rükû ile ilgili şu ayetlere bakınız: Bakara 2/42-43, 125; Ali İmran 3/43; Maide 5/55; Tevbe 9/112; Fetih 48/29 vb.

⁸² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (İstanbul: Çağrı Yay., 1990), rükû ve secde maddelerine bakınız.

ayetlere birkaç örnek vermek gerekir.

1. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ “O hâlde, Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol.”⁸³ (Bâzergân’a göre bisetin 3. yılı, İslamoğlu’na göre bisetin 10. veya 11. yılı)

2. فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا : “Haydi (putlara değil, sizi yaratan) Allaha secde, edin, (Ona) kulluk edin.”⁸⁴ (Bâzergân’a göre bisetin 3. yılı, İslamoğlu’na göre bisetin 3. veya 4. yılı)

3. “Namaza kalktığında, seni ve secde edenler arasında dolaşmanı (وَتَقَلَّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ) gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah’a tevekkül et.”⁸⁵ (Bâzergân’a göre bisetin 3. yılı, İslamoğlu’na göre bisetin 8. yılı)

4. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا

“Onlara, “Rahmân’a secdeye kapanın denildiğinde “Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?” derler ve bu onların nefretini artırır.”⁸⁶ (Bâzergân’a göre bisetin 6. yılı, İslamoğlu’na göre bisetin 5. veya 6. yılı)

Kaynaklarda geçen “rükû” ve “secde”ye ait bilgilerin de Arapların namazı bildiklerine delil sayılabileceği kanaatindeyiz. Mekkî surelerde: “Karia nedir? Kadir gecesi nedir? Târik’ın ne olduğunu bilir misin? Hâkka nedir bilir misin? Birbirlerine o büyük haberi soruyorlar, ...” gibi bazı şeylerin mahiyetine ilişkin sorular; Medine döneminde nazil olan surelerde ise, “Sana, aybaşını, haram ayları, hilalleri, neyi infak edeceklerini, ... sorarlar,” gibi sorular gündeme getirilir. Çünkü Arap’ın bilmediği veya problemlili gördüğü konu, nesne, olay hakkında bilgilendirme yapılırdı. Ancak “Kur’an’da rükû nedir? Secde nedir? Veya “Sana rükûdan, secdeden sorarlar” şeklinde ayetler yer almamaktadır. Çünkü Arap rükûun, secdenin ve hatta namazın ne olduğunu bilmektedir. Ancak Kur’an, rükûun, secdenin kime, niçin yapılacağını ya da İblis’in Âdem için secde neden yapmadığını gündem konusu yapmaktadır.

Bazı toplumlar “rükû ve secde”yi, saygı için icra ediyorlarsa da Araplar, “rükû ve secde”yi kutsal saydıkları şeyler için yapmaktaydılar. Nitekim وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ “Onlara Kur’an okunduğu zaman secde etmiyorlar”⁸⁷ ayeti, Araplardaki bu özellik bilindiğinde daha doğru anlaşılmaktadır. Çünkü Araplar Ku’ran’ı kutsal kabul etmiyorlar, ancak Güneş’i ve Ay’ı kutsal ve yüce kabul ettikleri/saydıklarından onlar için secde ediyorlardı.

“Gece, gündüz, güneş ve ay Allah’ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah’a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah’a secde edin.”⁸⁸

Nitekim kaynaklarda yer alan bazı olaylara dayanarak Arapların secdeye bakışları ortaya konabilir. Nitekim Cevad Ali, Arap, “[herhangi bir şeye] rükû ve secde yapmayı

⁸³ Hicr 15/98.

⁸⁴ Necm 53/62.

⁸⁵ Şuara 26/217-219.

⁸⁶ Furkan 25/60.

⁸⁷ İnşikak 84/21.

⁸⁸ Fussilet 41/37.

zûl addeder. Bunu bir zillet, çirkinlik ve alçaklık olarak görürdü. O, secde yapmaktan özel olarak hoşlanmaz. Araplara göre secde eden birey secde esnasında vücudunun arkasını kaldırmış olur. Kişinin kıcını yukarıya kaldırması ise çirkin bir davranıştır. Bu sebeple, Arap'ın, içinde rükû ve secde bulunduğundan dolayı, kabullenmekte en çok zorlandığı ibadet namaz olmuştur." diyerek aslında Arapların neden namazdan uzak kaldıklarına da işaret etmektedir.⁸⁹ Bu iddiaya, farklı varyantları olmakla birlikte, şu rivâyet örnek getirilmektedir: "Hicretin dokuzuncu yılında Sakîf heyeti Hz. Peygamber (sas)'e geldiklerinde, iki şeyden kendilerini muaf tutmasını istemişlerdir: Birincisi, putlarını kendi elleriyle kırmak, diğeri ise namaz kılmamak. Resulullah (sas) onlara şöyle cevap verdi: "Sizi putlarınızı kendi ellerinizle kırmanızdan muaf tutabiliriz. Namaza gelince, namazı olmayan dinde bir hayır yoktur." Hz. Peygamber'in bu ifadesi üzerine onlar: "Ey Muhammed, her ne kadar bir zûl olsa da namazı yerine getireceğiz!" dediler."⁹⁰ Aslında bu rivâyet, Arapların namazı bildiklerinin çok açık delillerinden biridir. Ancak Tanrının/kutsalın önünde secdeye gitmek ile herhangi bir varlığın önünde secdeye gitmek, tabî ki aynı değildir ve ikincisinin zûl oluşu, her toplum için geçerli olmalıdır. Hâlbuki Tanrıya/kutsala ibadette secde, zaten kulluğun ve tazimin en üst göstergesi olarak bilinen bir ibadet şeklidir. Arapların namaz kılmamalarını, böyle bir gelenekle irtibatlandırmanın doğru olmadığını düşünmekteyim. Bana göre, diğer rivâyetlerde yer aldığı şekliyle onların namaz değilse de zekât, faiz, içki, zina vs.den muafiyet istemeleri daha makul görünmekte ve bu durum, onların kendilerini ayrıcalıklı görmelerinden vs. kaynaklanmaktadır.

Diğer yandan bir kitap düşününüz ki, muhatap toplumun bilmediği şeylerden bahsediyor ve bu hususta meramını anlatırken nokta vuruşlar yapıyor. Her hâlükârda bu durum çelişkidir ve Kur'an her türlü çelişkiden uzaktır.⁹¹ Öyleyse Kur'an'ın muhataplarının rükûu da secdeyi de bildiklerini kabul etmek gerekmektedir. Bunun, ayetlerin Mekki veya Medeni olmakla bir ilgisi de yoktur. Çünkü namaz kılma fiili bizzat rükû ve secdeyi içermektedir. Kur'an Araba bildiği bir şeyle hitap etmekte ve ondan icraat beklemektedir.

5.3. Hanîflerin Namazları/İbadetleri

Tabiin âlimlerinden Ebu'l-Aliye (ö. 93/711) ve Rebi' b. Enes (ö. 139/757), "hanîf" kelimesini "namazda kıbleye yönelenler" diye tarif ederler.⁹² Bu yüzden İslamiyet'in zuhurundan önce Kûs b. Saide ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi Hanîflerin namazları (dua, ibadet) da⁹³ bir delil olarak kabul edilebilir.⁹⁴ Yine bir başka örnek de putlara tapmayan ve ilk Müslümanlardan olduğu bilinen Ebû

⁸⁹ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 26-27; Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 122

⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1041-1042; Taberî, *Tarih*, 3/340; Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 26-27; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yay., 1990), 1/495-505; İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 228-229.

⁹¹ Kehf 18/2.

⁹² Taberî, *Tefsîr*, 3/104; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1963), 89.

⁹³ Bk. İbn İshâk, *Sire*, 96-100; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/152-159; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 6/472-475.

⁹⁴ Ahmet Özel, "Kible-İslâm'da Kible", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2002), 25/366.

Zer el-Gıfari'nin, bizzat belirttiğine göre Müslüman olmadan iki veya üç yıl önce namaz kılmaya başlamış olmasıdır.⁹⁵ Bu rivâyetlerin problemlili ve tartışılır olmasının,⁹⁶ namazın bilinmediğine değil bazı bölgelerde unutulmuş olabileceğine veya kılınmadığına delil getirilmesinin daha isabetli olacağı kantindeyiz. Çünkü bunlar, Hz. İbrahim'in zamanında mevcut olan diğer birçok şey gibi namaz ve oruç ibadetinin de zamanla Cahiliye Arapları tarafından terk edilip unutulmuş olduğunu gösterir.⁹⁷

5.4. Cenaze Duası / Namazı (es-Salât)

Cahiliye devri Arapları tarafından namazın bilindiğinin bir başka delili, ölüleri için yaptıkları duaya "salat" adını vermeleridir. Ölüyü bir yere uzatırlar sonra velisi başında durup onun iyiliklerini, güzel işlerini anar, "Allah'ın rahmeti üzerine olsun" der ve sonra da defnederlerdi. Bu işe de "es-salat" (الصلاة) derlerdi.⁹⁸

Yine Cahiliye Dönemi'nde Ka'b b. Lüey'in Kureyşlileri cuma günü toplayıp içinde bir de hutbe kısmı bulunan haftalık bir ibadet yaptıkları rivâyet edilmektedir ki bu güne Cuma, Mârûzât (açıklama), "Yevmü'l-Arûbe" (Araplık Günü) denilmekteydi.⁹⁹

5.5. Musallî Kelimesi

Mesela bi'setin yedinci yılı indiği kabul edilen, "Ailene namazı (الصلاة) emret ve kendin de ona devam et."¹⁰⁰ ayetinde, emredilenin ne olduğu açıktır. Ancak yukarıda da zikrettiğimiz rivâyetlerden anladığımıza göre, Hz. Peygamber, Kâbe'de Hz. Hatice ve Ali'yle birlikte namaz kılmışlardır. Bunun cemaatle kılınan bir namaz olduğu yani Hz. Peygamber'in onlara namazı kıldırıldığı veya onlarla birlikte namaz kıldığı anlaşılmaktadır. Hatta daha fazla kişiyle birlikte Mekke vadilerinde birlikte/cemaatle namaz kılmışlardır.¹⁰¹

Bütün bunlardan sonra, bu ayet gelmeden önce kılınan bu namazla ilgili olarak, "Kur'an dışı alınan bir vahiyde Resulullah'ın cemaat namazı kıldırması" talimatını aldığı mı iddia edilecektir? Aksi halde bir vadide namaz kılarlarken kendilerini gören müşriklerle kavgaya tutuşarak bir müşrikin de yaralanmasına sebebiyet vermelerini de vahiyde izah etmek gerekecektir, ki bunun da

⁹⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 1992), "Fedailü's-Sahabe", 132; Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1994), 10/267; Özel, "Kible-İslâm'da Kible", 25/366.

⁹⁶ Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 22-34.

⁹⁷ Bk. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 171-172; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke vemâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdi Salih Melhas (Mekketü'l-Mükerreme: Mektebetü's-Sekâfe, 2002), 1/65-75; Seyyid Mahmud Şükri el-Bağdâdî el-Alûsî, *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Mısır: y.y., 1342), 2/194-195, 224; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013), 169-171.

⁹⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 320; Alûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 2/287-288; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 4/338; Cevad Ali, *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*, 22, 98; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 171.

⁹⁹ Alûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 1/273, 2/272; H. Mehmet Soysaldı, "İslâm Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, ed. Mevlüt Güngör (İstanbul: İBB Yay., 2011), 149-151. Ayrıca bk. Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, 27-33.

¹⁰⁰ Taha 20/132.

¹⁰¹ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*, 28-29.

kabul edilebilir bir tarafı yoktur.

Yine Müddessir suresinin 74/43., "... "Biz namaz kılanlardan (المصلين) değildik. ..."; Me'âric suresinin 70/22-23., "Ancak namaz kılanlar (المصلين) başka, onlar, namazlarına devam eden kimselerdir." ve Maûn suresinin 107/4., "Yazıklar olsun o namaz kılanlara (المصلين) ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar." ayetlerinde geçen "namaz kılanlar = المصلين" ifadesi de Mekkeliler tarafından namazın bilindiğinin delilidir.¹⁰²

6. Vahiy Sonrasında Namaz

Cevad Ali, nüzul sebeplerine dayanarak namazın farz kılındığı zamanı tayin etmenin zorluğundan bahsederek birtakım detaylara girerken, İsrâ olayından önce beş vakit namazın emredilmediğini, sadece teheccüd namazının farz olarak kılındığını, bunun da İsrâ gecesi nesh edildiğini söylemektedir.¹⁰³ Burada da yukarıdaki iddialarına ters düşen yaklaşım ve zorlamalar olmakla beraber önce ilgili rivâyetleri verip sonra da değerlendirmek istiyorum:

Beş vakit namaz; genel kabule göre, Peygamberimiz'in (as) Medine'ye hicretinden bir buçuk yıl önce, Mîrâc gecesinde farz kılınmıştır. "Mîrâc gecesinin sabahında Cebrail (as) inerek Peygamberimiz'e (as) göstermek için beş vakit namazı, vakitlerinde imam olup kıldırdı. Rivâyete göre: Peygamberimiz (as) bu husustaki hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: "Cebrail bana Beyt'in (Kâbe'nin) yanında, iki kere, yani iki gün imam oldu. Güneşin zeval vaktinde, gölge, bir nalın, tasmaı kadar uzadığında öğle namazını kıldırdı. Sonra her şeyin gölgesi bir misli olunca, ikinci namazını kıldırdı. Sonra oruçlu, iftar ettiği (orucunu açtığı) zaman akşam namazını kıldırdı. Sonra şafak kaybolduğu zaman yatsı namazını kıldırdı. Sonra oruçluya yemek içmek haram olduğu zaman, sabah namazını kıldırdı. Ertesi günü ise, öğle namazını, her şeyin gölgesi bir misli olduğu zaman kıldırdı. Sonra ikinci namazını, her şeyin gölgesi iki misli olduğu zaman kıldırdı. Sonra akşam namazını, oruçlu iftar ettiği (orucunu açtığı) zaman kıldırdı. Sonra yatsı namazını, gecenin üçte birinin evvelinde/üçte birinin evveline doğru kıldırdı. Sonra ortalık ağardığı, aydınlandığı zaman da sabah namazını kıldırdı. Sonra bana yönelip: 'Yâ Muhammed! Bu, senden önceki peygamberlerin (namaz) vaktidir. (Namaz için) vakit, bu iki vaktin arasındır" dedi."¹⁰⁴

Bu rivâyetlerde yer alan detaylar, Mîrâc esnasında namaz vakitlerinin ve kılınışının öğretildiğine dairdir. Mîrâc'ın ne zaman gerçekleştiği, nasıl gerçekleştiği, gerçekleşirken nelerin meydana geldiği tartışmalı olsa da yukarıda ifade edildiği gibi, Mîrâc'ın tarihlendirilmesi, hicretten bir buçuk yıl (veya 30 ay) öncesine yani risaletin 13 yıllık Mekke döneminin 11. (veya 9.) yılından sonrasına aittir. Burada o yıla kadar inen ve namazı emrettiği görülen bazı ayetleri hatırlayalım:

1. Tur 52/49: وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحُهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ

¹⁰² Söylemez, *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?*, 52-53, 69-72.

¹⁰³ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 34-35.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 1/181; Belâzuri, *Ensâbu'l-eshraf*, 1/301; Müslim, "Mesacid", 166-167; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/154-155; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/241; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/117; Süheyli, *er-Ravdu'l-ünuf*, 2/206-208; Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, 33; Köksal, *İslâm Tarihi*, 5/186-188.

"Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O'nu tespih et." (Bâzergân'a göre bisetin 4. yılı, İslamoğlu'na göre 9. yılı)

2. Zariyat 51/17-18: كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

"Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde bağıslama dilerlerdi." (Bâzergân'a göre bisetin 4. yılı, İslamoğlu'na göre 12. yılı)

3. Taha 20/130: فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ أَنَايِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

"O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın." (Bâzergân'a göre bisetin 4. yılı, İslamoğlu'na göre 6. yılı)

4. Kaf 50/39-40: وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

"O hâlde onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbini hamd ederek tespih et. Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tespih et." (Bâzergân'a göre bisetin 5. yılı, İslamoğlu'na göre 5. yılı)

5. Furkan 25/64: وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا

"Onlar, Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir." (Bâzergân'a göre bisetin 6. yılı, İslamoğlu'na göre 5.-6. yılı)

6. Rum 30/17-18: فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ

"Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin." (Bâzergân'a göre bisetin 6. yılı, İslamoğlu'na göre 13. yılı)

7. Secde 32/16: تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

"Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar." (Bâzergân'a göre bisetin 7. yılı, İslamoğlu'na göre 9. yılı)

8. İsra 17/78-79: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَلَيَّ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

"Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın." (Bâzergân'a göre bisetin 8. yılı, İslamoğlu'na göre 10. yılı)

9. Hud 11/114: وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَرُفَاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَّ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ

(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü

iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.” (Bâzergân’a göre bisetin 9. yılı, İslamoğlu’na göre 10.-11. yılı)

Buradaki sıralamayı yani yıllara göre olan dağılımı esas alacak olursak (ki mutlaka doğru olduğu asla iddia edilemez), bu durumda iki problemle karşı karşıya kalacağız. İsrâ suresinde emredilen ve teheccüd namazı olarak kılınan gece namazı, en erken 8. yıl emredilmiştir. Hâlbuki daha önce inen ayetlerde de¹⁰⁵ geceleyin yapılan bir ibadete atıf vardır. Bunu namaz olarak bile kabul etmez isek, yine de Taha 20/130 ayetinde, en az dört vakit namazın emredildiğini görmemiz mümkündür ki, bu da bisetin 4. yılına tekabül etmektedir.¹⁰⁶

İkinci problem ise, iddia edildiği gibi ilk zamanlarda sabah ve akşam olmak üzere iki vakit olarak kılınan namaz, henüz farz olmamış ancak Allah Resulü’nün bilinçli olarak kıldığı namazdır ki, zaten benim iddiam da namazın bilindiği ve ilk gündünden itibaren Resulullah’ın da Rabbine yönelerek namaz kılmak suretiyle ibadet ettiğiidir.

Diğer yandan yukarıdaki rivâyetin, daha önce verdiğimiz, vahyin ilk günü Cebrail’in gelerek Resulullah’a namaz kılmayı öğretmesi rivâyetiyle aynı biçimde olması da dikkatten kaçmamalıdır. Bu, problem taşıyan her iki rivâyetin de birtakım eklemelerle ve düzenlemelerle oluşturulduğu anlamına gelmektedir. Diğer yandan eğer bu rivâyetleri sahih olduğu kabul edilecek olursa, şöyle yorumlanması mümkündür: Cebrail Arapların bilmediği abdesti ve namazı değil de yanlış uyguladıkları bir ibadetin doğrusunu öğretmektedir. Aksi durumda Kur’an ile rivâyetler arasında itiraz kabul etmez bir çelişki olacaktır.

7. Tadil-i Erkân

Namazla ilgili her konuşmada sık sık gündeme gelen ve mezheplerin de tabii ve önemli olarak iddialarını dayandırdıkları bir rivâyeti de konu bağlamında ele almak istiyorum. Allah Resulü’nün “Namazı benden gördüğünüz şekilde kılın” veya “Ben, nasıl gördüğünüz minvâl üzere namaz kılıyorsam sizde aynı şekilde namazınızı kılın.” rivâyeti de,¹⁰⁷ benzer hususta polemik konusu yapılmaktadır.¹⁰⁸ Hâlbuki namazı bilmeyene ve duymayana değil de “yanlış” veya “uygun olmayan” bir şekilde namaz kılana karşı yapılmış olan bu uyarıyı, sanki Araplar namazı bilmiyorlar, kılanları yeni görüyorlar ve hayret içindeler, nasıl kılınacağını merak ediyorlar ve soru yağdırıyorlar da Resulullah onlara cevap veriyor. Veya muhatapları bilememekten telaş halindeler de Resulullah onları uyarıyormuşçasına rivâyeti takdim etmek, insaf ve bilim ölçülerine sığmamaktadır. Bunu klasik veya çağdaş âlimlerin yapması da bir şey değiştirmemektedir. Nitekim bu konunun âlimler tarafından tadil-i erkân konusu yapılmış olması da bu dediğimi desteklemektedir:

“Kur’ân-ı Kerîm’de namazı samimiyet ve ciddiyetle yerine getiren müminlerin (hâşiûn) kurtuluşa ereceği bildirildiği gibi (Mü’minûn 23/1-2), bu ibadetin emredildiği ayetlerde “namaz kılma” (sallâ) fiili yerine namaz (salât) kelimesine yüklem yapılarak

¹⁰⁵ Zâriyât 51/17-18; Furkan 25/64.

¹⁰⁶ Bkz. Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf*, 1/133.

¹⁰⁷ Buhârî, “Ezân”, 18; “Edeb”, 27; Dârimî, “Salât”, 42.

¹⁰⁸ Ferhat Koca, “Mücmel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2006), 31/453.

“bir şeyi hakkını vererek ifa etme” anlamındaki “ekâme” fiili kullanılmıştır (meselâ bkz. Bakara 2/3, 277; A’râf 7/170; Tevbe 9/5). “Namazı benden gördüğünüz şekilde kılın” diyen Hz. Peygamber, namazı sükûnet ve huşû içinde kılma ve rükünlerini usulüne uygun olarak yerine getirme hususunda örnek teşkil etmesi yanında (Buhârî, “Ezân”, 122, 127; Müslim, “Salât”, 193, 196; Ebû Dâvûd, “Salât”, 154), “Rükû ve secdeleri tam yapın” (Buhârî, “Eymân”, 3); “Rükû ve secdeleri güzel yapın” (Müsned, II, 234, 319, 505); “Sizden biriniz rükû ve secdelerden kalkarken belini tam doğrultmadıkça namazı geçerli olmaz” (Ebû Dâvûd, “Salât”, 143) şeklindeki açıklamalarıyla, ta’dîl-i erkânın önemine dikkat çekmiş ve bunlara uymayanları uyarmıştır. Meselâ gereklerine riayet etmeden namaz kılan bir bedevîye, “Dön ve namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın” diyerek namazı üç defa tekrar ettirmiş, sonunda yine eksik kıldığını söylemesi ve bedevînin doğrusunu öğretmesini istemesi üzerine ona namazın kurallarına uygun kılınış biçimini tarif etmiş, bu arada özellikle rükünleri mutmain olacak biçimde yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir (Buhârî, “Ezân”, 95, 122; Tirmizî, “Salât”, 110).¹⁰⁹

Bununla beraber günümüzde olduğu gibi, o dönemlerde de namazı hiç bilmeyen ve namaza karşı ilgi duymayan onlarca insanın olmasını da kabul etmek durumundayız. Nitekim rivâyetlerden anlaşıldığına göre Allah Resulü, yeni Müslüman olan birine, “her gün beş vakit namaz kılması gerektiğini” tembihlerken,¹¹⁰ kendi zamanında namazı hiç bilmediğini gördüğü insanlarla da muhatap olmuş ve onlara, “Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız” diyerek¹¹¹ namazların rekât sayılarını ve kılınış şeklini uygulamalarıyla öğretip açıklamış, kendisine bu konuda soru soran bir kişiye de, “iki gün bizimle kıl” diyerek de onu uygulamalı olarak öğrenmeye yönlendirmiştir.¹¹²

Sonuç

Peygamberlerin görevleri, yetkileri, onlara itaat, Kur’an dışı vahiy, teşri, hikmet, örneklik vb. birçok açıdan konu edinilen ve gerçekten İslam Dini’nin şiarı olan namaz, aynı zamanda hakkında çok polemik yapılan bir ibadettir de. Çalışmanın başında birtakım hipotezler sunulmuş ve çalışma boyunca bunlar test edilmiştir. Buna göre:

Kur’an’da namazın detaylı olarak tarif edilmemesinin nedeni, muhatapların bunu bilmeleridir. Bundan dolayı Allah, “namazınızı kılın” diye emretmiş, Resulullah ve müminler de kılmaya başlamışlardır. Çünkü Cahiliye Araplarının kıyam, rükû ve secdeden müteşekkil bugünkü anlamda bir salât/namaz geleneğine sahip olup olmadıkları, belli şekil ve kaideleri olan bir namaz ibadetini eda edip etmedikleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak Kur’an’da bütün peygamberlere namaz kılmalarının emredildiği, peygamberler ve ümmetlerinin salâtı ikame ettikleri, sonraki nesillerin namazı terk edip şehvetlerinin peşine düştükleri, namaza yabancı olmayan müşrik Arapların ise bir kısmının ibadet etmediği/namaz kılmadığı ve bundan ötürü

¹⁰⁹ Bk. Abdullah Karaman, “Ta’dîl-i Erkân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2010), 39/366.

¹¹⁰ Buhârî, “Îmân”, 34; Müslim, “Îmân”, 8, 10, 29, 31.

¹¹¹ Buhârî, “Ezân”, 18; Dârimî, “Salât”, 42.

¹¹² Müslim, “Mesâcid”, 178; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ* (İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 1992), “Mevâkitü's-Salât”, 1. Ayrıca bk. Yaşaroğlu, “Namaz”, 32/352.

kınandıkları, bir kısmının ise ibadetlerinde/salâtlarında gafil oldukları belirtilmektedir. Bunlar da bize namazın bilinmediği değil terkedilip kılınmadığını göstermektedir.

Diğer yandan Kur'an'da diğer bazı ibadetlerle ilgili düzenlemeler/düzeltilmeler geldiği halde namazla ilgili olarak herhangi bir düzenlemeler/düzeltilmeler almamıştır. Çünkü muhatapların bilgisi bu ibadeti yerine getirmek için yetmektedir. Bu, belli birtakım yeniliklerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Ama bunlar, namazın bilinmediğine değil, uyarlandığına yorumlanmalıdır. Mesela, beş vakit olması, rekât sayıları ile okunacak sure ve dualar gibi. İslam öncesi Araplarının geceleri teheccüd ve kuşluk vaktinde de kuşluk namazı kıldıkları veya kılındığını bildikleri anlaşılmaktadır. Onların rükû ve secde hakkındaki bilgileri, umûmen icra etmeseler de tam bir ibadet anlayışı içinde yer almaktaydı. Hanîflerin mahiyeti bilinmese de namaz kıldıkları, ölüleri için dua ettikleri (es-salât) rivâyetlerde yer almaktadır.

Bana göre namazla ilgili hususları problemlili hale dönüştüren en önemli husus, onun Kur'an dışı vahye konu edilmesidir. Bu iddia, namazla ilgili rivâyetlerin anlaşılmasında, yönlendirilmesinde, uydurulmasında, sahih rivâyetlerin çeşitli yollarla bozulmasında, en etkili hususlardan biri belki de birincisi olmuştur. Çünkü Resulullah, 23 yıl boyunca namaz kılmış, ama bu durum, çok farklı biçimlerle bize kadar gelmiştir. Mesela tadili erkâna delil getirilen bir rivâyetin, bizzat namazın varlığına veya yokluğuna delil sayılması da bunun örneklerindedir.

Enfâl suresi 8/35. ayetinde *“Onların Beytullâh yanındaki salatları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir...”* geçen *“salat”* kelimesinin, bildiğimiz anlamdaki namaz olmadığı açık olmakla beraber, Arapların Kâbe huzurundaki ibadetleri hakkındadır. Dolayısıyla bu ayet Arapların namazı bilmedikleri hakkında değil bilinen bir şeyi bozdukları anlamındadır.

İslam öncesi Araplar arasında Hz. İbrahim'e (as) ait birçok hususun bilindiği görülmekle beraber, unutulmuş birçok şeyin olduğu da anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de namazdır. Çünkü rükû ve secdenin bilinmesi, hanîflerin namaz kılması, Hıra Mağarası'nda yaptığı gibi ilk günden itibaren Resulullah'ın namaz kılması, bunu ev halkıyla beraber icra etmesi hakkındaki rivâyetler, namazın bilindiğinin göstergesidir.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerîm.

Adıgüzel, Şükran. *İlk Vahiy*. İstanbul: Endülüs Yay., 2015.

Alûsî, Seyyid Mahmud Şükri el-Bağdadî. *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. 3 Cilt. Mısır: y.y., 3. Basım, 1342.

Ateş, Ali Osman. *Cahiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*. İstanbul: Beyan Yay., 1996.

Ateş, Süleyman. *Kur'an Ansiklopedisi*. 30 Cilt. İstanbul: Kuba Yay., 1997.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Yay., 1988-1991.

Aycan, İrfan. "Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 228-229.

Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gifârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay., 1994.

Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.

Baysa, Hüseyin. *Kureyş Kervanları: Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*. İstanbul: İz Yay., 2015.

Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbu'l-eşrâf*. 8 Cilt. Mısır: y.y., 1959.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.

Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1963), 81-92.

Cevad Ali. *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*. çev. Muammer Bayraktutar. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015.

Cevad Ali. *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 3. Basım, 1980.

Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2013.

Dârekutni, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer. *Sünenu Dârekutnî*. 4 Cilt. thk. Seyyid Abdulhaşim. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1966.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.

Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri -Muamelat Örneği-*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.

Dindi, Emrah. "Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (2017), 27-55.

- Dindi, Emrah. "Cahiliye Dönemi'nde Malî Yükümlülükler ve Bunların Kur'ân'daki Yansımaları". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 57-92.
- Dindi, Emrah. "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'ân'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (2017), 577-638.
- Dindi, Korkut. "Kur'an-Siyer Münasebeti Bağlamında Müşriklere Nispet Edilen Islık Çalma ve El Çırpma Ritüeli". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 30/2 (2019), 241-254.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu Şa'bân, ts.
- Duman, M. Fatih. *Kureyş Kabilesi -İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı-*. Şırnak: Şırnak Üniv. Yay., Şırnak 2017.
- Duman, Zeki. *İslam'da Namaz ve Teheccüd*. Ankara: Fecr Yay., 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. *Ahbâru Mekke vemâ câe fihâ mine'l-âsâr*. thk. Rüşdi Salih Melhas. 2 Cilt. Mekketü'l-Mükerreme: Mektebetü's-Sekâfe, 10. Basım, 2002.
- Fuad Abdülbaki. *Mü'cemü'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul: Çağrı Yay., 1990.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh. *Müstedrek ala Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1990.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nüreddin 'Ali b. Burhâniddin. *İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn (es-sîretü'l-halebiyye)*. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1964.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yay., 5 Basım, 1990.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Hanbelî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. 20 Cilt. thk. Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdu's-Şâfi Muhammed. 5 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *Tefsiru İbn Ebî Hâtim*. 10 Cilt, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Saydâ: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb. *Kitâbu'l-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Şelebî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2005.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîre*. nşr. Muhammed Hamidullah. Konya: y.y., 1981.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-Efrîkî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 11 Cilt. thk. Ali Muhammed Ömer. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 2001.
- İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed. *Uyûnü'l-eser fî fûnüni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. thk. M. el-İd el-Hatravî-Muhyiddin Metu. 2 Cilt. Beyrut: Daru İbn Kesîr, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- Cahit Karaalp. *Türkçe Meallerde Kavram Çevirileri Sorunu: Salat Kavramı Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Karaman, Abdullah. "Ta'dîl-i Erkân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/366. Ankara: TDV Yay., 2010.
- Koca, Ferhat. "Mücmel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/453-454. Ankara: TDV Yay., 2006.
- Kotan, M. Şevket. "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*. ed. Mevlüt Güngör. 177-188. İstanbul: İBB Yay., 2011.
- Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi, Hz. Muhammed Aleyhisselâm ve İslâmiyet*. 18 Cilt. İstanbul: Şamil Yay., 1987-1989.
- Köse, Saffet. "Teheccüd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/323-325. Ankara: TDV Yay., 2011.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. Kayseri: Se-Da Yay., 1985.
- Kuzgun, Şaban. "Hanif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/33-39. Ankara: TDV Yay., 1997.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *İmtâü'l-esmâ' bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafede ve'l-metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Nu'mân el-Cârim. *Edyânü'l-Arab fî'l-cahiliyye*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1923.

- Okumuş, Mesut. "Semantik ve Analitik Açından Kur'an'da "Salât" Kavramı". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 2-30.
- Okuyan, Mehmet. *Kuran-ı Kerim'de Çok Anlamlılık*. İstanbul: Düşün Yay., 2013.
- Özel, Ahmet. "Kible-İslâm'da Kible". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/365-369. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Mekke Döneminde Hz. Ali". *BELGÜ: Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 125-160.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân*. 10 Cilt. thk. Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Soysaldı, H. Mehmet. "İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*. ed. Mevlüt Güngör. 147-170. İstanbul: İBB Yay., 2011.
- Soysaldı, H. Mehmet. *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*. Ankara: TDV Yay., 1997.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Fil Hadisesi'nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme: Ahmesilik ve Hanîflik". *Kur'an'daki Hanîfler ve Nasâra Üzerine Araştırmalar*. ed. Fuat Aydın. 361-382. İstanbul: Fecr Yay., 2016.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Cahiliye Arapları Namaz Kılar Mıydı?: Hz. Peygamber (sav) ve Namaz*. İstanbul: Hikav Yay., 2018.
- Süheylî, Ebü'l Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed. *er-Ravdu'l-ünüf*. 4 Cilt. thk. Mecdi b. Mansur. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Şafii, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdris b. Abbas. *er-Risale: İslam Hukukunun Kaynakları*. çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yay., 1996.
- Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî. *Subulu'l-hudâ ve'r-reşâd*. 12 Cilt. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: y.y., 1993.
- Şener, Abdülkadir. "Abdest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/68-70. Ankara: TDV Yay., 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Fikr, 1987.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an (Tefsiru't-Taberî)*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *el-Kütübü's-Sitte ve şurûhuhâ*. 23 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., Tunis: Dâru Sahnûn, 2. Basım, 1992.
- Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2. Basım, 2016.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Necati Tetik - Necdet Çağıl. Erzurum: İhtar Yay., ts.

Yâkubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vâdih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. thk. Abdülemir Mehnâ. Beyrut: Şirketü'l-Alemi li'l-Matbuat, 2010.

Yaşar, Mehmet. "Enfâl 35. Âyeti Çerçevesinde Câhiliye'de Mukâ, Tasdiye ve Salât". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (2017), 173-206.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Namaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/350-351. Ankara: TDV Yay., 2006.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vdd. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım; Zehraveyn, t.y.

Yıldırım, Fethi. "Cahiliyede ve İslam Döneminde Vergi (Zekât)". *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2019), 39-47.

Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Ali Şirî. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm*. çev. Muzaffer Can. 6 Cilt. İstanbul: Cantaş Yay., 1994.